

'אתן צדק לפועלי' – קרובת י"ח לתענית

לר' יחיאל בר אברהם מרומא

יוצאת לאור על ידי אברהם לוין ואברהם פרנקל

א

כידוע, שמר מחזור רומא על סדר עתיק של חזרת הש"ץ בתענית הציבור, סדר המבוסס במקורו על המשנה במסכת תענית (ב, ג-ד).¹ בסדר זה כלולות ההוספות האלה:

- קרובת י"ח עתיקה
- סדר סליחות בברכת 'סלח לנו', ולאחריו הנוסח 'ואל יעכב כל חטא ועון' וכו'
- שש ברכות נוספות 'בין גואל לרופא' המתחילות 'מי שענה' וכו', הכוללות נוסחים של ברכת זיכרונות ושופרות, מזמורי תהלים ותקיעות שופר
- ברכת 'עננו' בתוך שש הברכות

תוספת שש הברכות ונספחיהן לא הייתה חובה קבועה במחזור רומא, ולעתים היה החזן יכול לומר רק 'עננו' ולהמשיך בקרובת הי"ח לברכת 'רפאנו'.
קרובת הי"ח הכלולה במחזור רומא לתענית ציבור 'רגילה' תחילתה 'קרב אורך לענייה', והיא בנויה על פי שמונה עשר נענים ('כשענית לאברהם... עננו...').²
לכל ברכה יש בקרובה מחרוזת אחת בת ארבעה טורים. קרובה זו שומרת על התבנית הקבועה לכל קרובות הי"ח, ואין בה קטעי פיוט לשש הברכות הנוספות של התענית, ואף לא לברכת 'עננו' של שליח הציבור. כמקובל בכל קרובות הי"ח, גם בקרובה זו אין מחרוזת פיוט לברכת 'את צמח', משום שברכה זו לא נאמרה במנהג ארץ ישראל העתיקה. הקרובה לתענית שבמחזור רומא אנונימית, ונראה שמקורה בארץ ישראל.

כמה מפיטיני איטליה כתבו אף הם קרובות י"ח לתעניות. ר' יודן בר מסתיה, שלפי המקובל במחקר חי באיטליה או בסביבתה לכל המאוחר במאה העשירית, כתב קרובת י"ח לשבעה עשר בתמוז, והיא נפוצה בכתבי היד של מחזורי רומא.³

* תודתנו לפרופ' שולמית אליצור על קריאת המאמר ועל הערותיה.
1 עיין בנוסחי מחזורי רומא, ואצל ד' גולדשמידט, 'מחקרי תפלה ופיוט', ירושלים תשל"ט, עמ' 177-180.
2 תענית ציבור 'רגילה' היא תענית ציבור הנקבעת לפי הצורך ולא במועד קבוע בלוח השנה, בגלל בצורת, בשל מגפה או בגלל גזרות למיניהן (עיין משנה תענית, פרקים א; ג). הקרובה 'קרב אורך לענייה' נדפסה גם אצל גולדשמידט (שם), עמ' 185-186.
3 תחילת הקרובה: 'ארבעים יום הם ימי שבר'; ראה י' דויד, 'קרובה לתענית שבעה-עשר

על פי דוגמה זו כתב ר' יחיאל בר אברהם מרומא, בן המחצית הראשונה של המאה האחת עשרה, קרובה לתענית אסתר.⁴ נראה שעד לימי ר' יחיאל בר אברהם לא הייתה נהוגה באיטליה שום קרובה בתענית אסתר.⁵ קרובה זו של ר' יחיאל נפוצה רק במקצת מכתבי היד של מחזור רומא, ונראה שרק חלק מקהילות איטליה נהגו לאומרה.

תוך כדי בדיקה של כתבי יד איטלקיים מצאנו קרובת י"ח נוספת פרי עטו של ר' יחיאל בר אברהם – 'אתן צדק לפועלי' – והיא מתפרסמת להלן. קרובה זו ידועה בינתיים מכתב יד אחד, ומעליה כתובה הכותרת 'י"ח לרבינו יחיאל לכל תענית'. נראה אפוא שר' יחיאל חיבר קרובת י"ח לתענית ציבור רגילה, אף על פי שעמדה לפניו בוודאי הקרובה העתיקה 'קרב אורך לענייה'.

לפי הכותרת שבכתב היד, הקרובה מיועדת 'לכל תענית', ואמנם לא ניכר בקרובה שנתחברה לרגל יום מיוחד או לכבוד מאורע מסוים. לפי תוכנה היא מתאימה לתעניות הנקבעות בגלל פורענות מן הגויים, בגלל קשיי פרנסה או בגלל צרות כלליות. אפשר לראות זאת גם על פי הנאמר בקטע ההרחבה המשולב בה בברכת 'שומע תפילה', ובו תפילה כללית להצלתו של עם ישראל ולרווחתו:⁶

... יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ שֶׁתַּעֲנֵגְנוּ בְּרוֹב שְׁלוֹמִים
וְלְכֹל גְּוִיָּיה וְגְוִיָּיה תִּסְפִּיק מְזוֹן לְחַמִּים...
חֲלָצִים מִכָּל נֶזֶק וְצַעַר וְנִשְׂיַאת אִימִים
וְהַקֵּל מֵעֲלֵיהֶם עוֹל קִשָּׁה סְבֻלוֹת אֻמִּים...
כִּי עָלֶיךָ שְׁעוֹנִים וְלִשְׁמֶךָ קִידְשׁוּ צוּמִים...

גם רוב הסליחות שחיבר ר' יחיאל הן בעלות תוכן כללי דומה, וגם הן אינן מיועדות למועד מסוים וקבוע בלוח השנה.

בתמוז ליוזן הכהן בירבי מסתיה/, ירושלים: שנתון לפרקי ספרות ואמנות, ספר ז-ח (תשל"ג), עמ' 164-181.

4 היא הקרובה 'אשנן עוון בעם נועז'; ראה פיוטי ר' יחיאל בר אברהם מרומא, מהדורת א' פרנקל, ירושלים תשס"ז, עמ' 11, 14, 79-93. פיוטי ר' יחיאל מוזכרים להלן לפי סימניהם ([א]-[ל]).

5 תענית אסתר לא נהגה במנהג ארץ ישראל העתיקה; בארץ ישראל נתחברו הקרובות הקדומות לתעניות הציבור האחרות.

6 להלן שורות 121-147 בקרובה. קטע 'חופשי' זה נראה משוחרר מכל מחויבויות של תוכן, ולכן נראה שהוא משקף את האווירה ואת ההרגשה שעל פיהן נתחברה הקרובה. אין בקרובה גם כל זכר לבצורת (לתענית של עצירת גשמים כתב ר' יחיאל סליחה אחת – 'אפוסי חלש' [כ]). על קטע ההרחבה עיין גם להלן.

ב

מבנה הקרובה 'אתן צדק' דומה למבנה קרובת הי"ח 'אשנן עוזך' שחיבר ר' יחיאל לתענית אסתר.⁷ בכל אחת מהמחרוזות הראשיות של הקרובה 'אתן צדק' ארבעה טורים, והמחרוזות המשניות שוות להן בהיקפן. משקל כל טורי השיר הוא שש שש מילים, גם במחרוזות הראשיות, גם במחרוזות המשניות, וגם בקטע ההרחבה שהזכרנו.⁸ המחרוזות הראשיות מיוסדות על אקרוסטיכון אלפביתי מרובע. המחרוזות האחרונה הורחבה לחמישה טורים כדי לכלול בה גם את האותיות צ-ת. המחרוזות המשניות משורשרות למחרוזות הראשיות, כמקובל, והן תחומות 'יחיאל ברבי אברהם חזק' (כל אות שלוש פעמים). הטורים המסיימים את המחרוזות המשניות משוחררים מן האקרוסטיכון, והם מעבירים בסופם ללשון חתימת הברכות.⁹ הטור המסיים את הברכה השישית מעביר לחתימת הברכה כרגיל, ולא לתחילת הסליחות הנאמרות כאן בחזרת הש"ץ.¹⁰

נראה שבקרובה 'אתן צדק' לא הלך ר' יחיאל על פי דוגמת הקרובה לי"ז בתמוז של ר' יודן בר מסתיה, לא בפרטי המבנה ולא מבחינת הלשון. מחרוזות המשנה מושפעות ממקבילותיהן בקרובה הקלירית 'זכור איכה' לתשעה באב, הנהוגה במחזור רומא.¹¹

בברכה השנייה אין רמז להזכרת גשמים, ולפיכך ברור שכבר מימי חיבורה נאמרה הקרובה בשילוב נוסח הקבע של חזרת הש"ץ.¹² הטור המעביר לחתימת

7 על מבנה הקרובה 'אשנן עוזך' עיין פיוטי ר' יחיאל, עמ' 14–16.
 8 במחרוזות הראשיות בקרובה לתענית אסתר יש שישה טורים בעלי משקל של שש מילים בטור, ובמחרוזות המשניות — ארבעה טורים בעלי משקל של ארבע מילים בלבד.
 9 בקרובה 'אשנן עוזך' ניכר חוסר עקיבות בעיצוב טורי הסיום בכמה מן המחרוזות המשניות (עיין פיוטי ר' יחיאל [לעיל הערה 4], עמ' 15), ואילו בקרובה שלפנינו עיצוב הטורים אחיד ומגובש. טורים אלו אינם תחומים ומעבירים רק בסופם ללשון הברכה. בקרובה 'אשנן עוזך' רוב הטורים המסיימים כוללים את לשון חתימת הברכה בלבד.
 10 שלא כמו בקרובה לתענית אסתר, שם לשון הטור המסיים את הברכה השישית הוא 'סלה נא לעון העם הזה כגודל חסדך', הרומז לאמירת הסליחות הסמוכה אחריו. שינוי זה גרם לסופר כתב היד שלנו לטעות ולרשום אחריו 'ב' א' י' תנון, אבל מיד תיקן וכתב 'סלה לנו ואומ' סליחות בא' י' תנון' (הריווח על פי כתב היד).
 11 על השפעת הקרובה של ר' יודן על הקרובה לתענית אסתר עיין פיוטי ר' יחיאל (שם), עמ' 14. הקרובה הקלירית 'זכור איכה' נדפסה גם בסדר הקינות לתשעה באב, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשכ"ח, עמ' קמז–קנד. השפעת הקרובה הקלירית על 'אתן צדק' היא בעיקר במילים החוזרות במחרוזות המשנה. להלן רשימת המילים והביטויים החוזרים מתוך מחרוזות המשנה של קרובת הקלירי, שר' יחיאל שיבצם גם בקרובה שלפנינו (על פי סדר הברכות): כאיש נדהם; עמותים, וידך ממתים; לדוש, כהידוש; נגדעת, מודעת; אריאל, וצדקתך כהרי אל; מחלי, מחוללי, רופא חולי; כבשושנים; להישפט, בעמק יהושפט; מזידיים; מדיקים. הקרובה לתענית אסתר עצמה נכתבה, כנראה, לפני 'אתן צדק' (עיין על כך להלן), והיא השפיעה על 'אתן צדק' בחרוזי ברכת 'בניין ירושלים' ו'ברכת העבודה'.
 12 עיין על כך בפיוטי ר' יחיאל (שם), עמ' 59–62. גם הסופר מפנה את החון לאמירת נוסח

'מברך השנים' הוא 'עטר שנת טובתך בגשם מברך השנים', ולא ברור כיצד יש לומר את הטור בימות הקיץ.¹³ כמו בקרובה לתענית אסתר, גם הפיוט שלפנינו מעביר לחתימות העתיקות 'אלהי דוד ובונה ירושלים' ו'שאותך לבדך ביראה נעבוד', שנהגו בימי ר' יחיאל בחזרת הש"ץ בעת אמירת קרובה של תענית. אבל שלא כמו בקרובה לתענית אסתר, אין בקרובה שלפנינו לשונות מעבר לחתימות עתיקות נוספות, כגון 'אלהי המשפט' או 'עושה השלום'.¹⁴ לפי זה נראה שגם בקרובה 'אשנן עוזך' לתענית אסתר שילב ר' יחיאל את הלשונות העתיקות הנוספות לפני חתימת הברכות רק מפני שמצא אותן בדוגמאות קדומות של קרובות י"ח שעמדו לפניו, כגון קרובת הקלירי 'זכור איכה', ולא מפני שנהגו לחתום בהן בימיו הוא.¹⁵

הייחוד התבנית העיקרי בקרובה 'אתן צדק' הוא הוספת קטע בקשה ארוך לפני סיום ברכת 'שמע קולנו'. הקטע משורשר למחרוזת המשנה שלפניו, וחרוזו בחרוז אחיד הכולל שני עיצורי שורש, אולם העיצור הרחוק מסוף המילה החוזרת מתחלף אחת לשניים או שלושה טורים. כך היא דרכו של ר' יחיאל גם בפיוטים אחרים בעלי חרוז אחיד.¹⁶ שלושת הטורים האחרונים שבקטע ההרחבה מעבירים לפסוק 'כי לא בזה ולא שקץ... ובש'עו אליו שמע' (תה' כב, כה). פסוק זה עצמו מעביר בסופו (על ידי המילה 'שמע') ללשון החתימה 'שומע תפלה' של ברכת 'שמע קולנו'.

שילוב הרחבה כזו בברכת 'שמע קולנו' הוא בגדר חידוש, ואינו ידוע ממקום אחר.¹⁷ את הדוגמה להרחבה זו לקח ר' יחיאל כנראה מקרובת י"ח אחרת שנהגה במחזור רומא, היא הקרובה 'אבל במר נפש מתענים' לצום גדליה. קרובה אנונימית

- הקבע של חזרת הש"ץ — הוא רשם את תחילת נוסח הקבע של כמה מן הברכות: 'ראה נא בעניינינו', 'רפאינו', 'את צמח דוד', 'שמע קולינו', 'רצה', 'מודים', 'שים שלום'.
 13 בקרובה 'אשנן עוזך' לתענית אסתר מופיע הנוסח 'בגשם מברך השנים' רק בכתב יד אחד, ובעקבות הנוסח המקביל כאן ייתכן שהוא עיקר. ייתכן שבימות הקיץ שינו בקרובה שלפנינו ואמרו 'בטל מברך השנים' על פי נוסח הקרובה של הקלירי 'זכור איכה' לתשעה באב, ויכול להיות שלא הזכירו טל כלל אלא אמרו רק 'מברך השנים'.
 14 עיין פיוטי ר' יחיאל (לעיל הערה 4), עמ' 61. גם סופר כתב היד שלפנינו ציין רק שתי חתימות עתיקות: 'ב' אלהי דוד' ו'ב' שאתך'.
 15 'זכור איכה' של הקלירי שימשה דוגמה לקרובה לתענית אסתר גם בכך שעל פיה קבע ר' יחיאל עוד כמה מסיימי מחרוזות המשנה שלה: 'רופא חולי', 'אוהב המשפט' (נראה שיש להעדיף נוסח זה), 'מכניע זדים' ו'מבטח לצדיקים'. כל אלו אינם יכולים אפוא ללמד שבימי ר' יחיאל עצמו נהגו חתימות קדומות נוספות בחזרת הש"ץ של תעניות ציבור (מלבד החתימות 'אלהי דוד ובונה ירושלים' ו'שאותך לבדך ביראה נעבוד' המתועדות ביד סופרי כתבי היד). על כן יש לתקן את מה שנכתב בפיוטי ר' יחיאל (שם), עמ' 61–62.
 16 עיין פיוטי ר' יחיאל (שם), עמ' 33–34 (גם בפיוטים המוזכרים שם יש לעתים חריגה בעיצור הרחוק או שהוא מתחלף אחת לארבעה טורים). גם במהדורה שלהלן הוספנו רווח קטן בין טורים כאשר מתחלף העיצור הרחוק.
 17 בגניזה הקהירית אפשר לעתים למצוא פיוטים ששולבו כהרחבות לקרובות י"ח או לשבעות, אבל נראה שהדוגמה שעמדה לפני ר' יחיאל היא ממחזורי איטליה דווקא, וראה להלן.

זו נראית קדומה, והיא דומה במבנה שלה לקרובה לכל תענית 'קרב אורך לענייה' שהזכרנו לעיל.¹⁸ לפני חתימת ברכת 'בונה ירושלים' יש בקרובה לצום גדליה פיוט הרחבה של בקשה, המתחיל 'או"א תחשוף זרוע קדשך'. טורי הקטע קצרים (שלוש או ארבע מילים), האקרוסטיכון הוא תשר"ק, והחרוז מתחלף אחת לשני טורים. הקטע מסתיים בארבעה פסוקים, והאחרון בהם מעביר ללשון החתימה של ברכת 'בונה ירושלים'.¹⁹

תוכנו של פיוט הרחבה זה מעיד שלא נכתב לצום גדליה דווקא, והוא מזכיר בפירוש את ארבעת הצומות על חורבן ירושלים. ייתכן שנהגו לשלבו בברכת 'בונה ירושלים' גם בעשרה בטבת או בי"ז בתמוז. על כל פנים, הוא אינו מתאים ל'קרובה לכל תענית'. נראה שעל פי דוגמה זו חיבר ר' יחיאל את קטע ההרחבה שלו, ובחר לשלב אותו, לפי תוכנו, בברכת 'שומע תפילה'.²⁰ שלא על פי הדוגמה העתיקה, קטע ההרחבה של ר' יחיאל משוחרר מן האקרוסטיכון האלפביתי. במקום החרוז המתחלף אחת לשני טורים שבדוגמה העתיקה, בחר ר' יחיאל בחרוז אחיד שהעיצור הרחוק שלו מתחלף אחת לשניים או שלושה טורים. על פי חוק פייטני קדום,²¹ לאחר קטע ההרחבה בא פסוק מעבר לחתימת הברכה, הן בקרובה לצום גדליה, הן בקרובה 'אתן צדק'.²²

18 בשתיהן יש מחרוזות אחת בת ארבעה טורים לכל ברכה. הטור השלישי של כל מחרוזת מתחיל במילות הקבע 'בצום השביעי', במקום 'כשענית' שבקרובה לתענית ציבור רגילה.

19 נביא כאן את נוסח קטע ההרחבה של הקרובה לצום גדליה, על פי מחזור רומא, ונציה שפ"ו. אלהינו ואלהי אבותינו

תחשוף זרוע קדשך / שאוג כשחל על מקדשך
 רוע שלטון מהרסיו / קומם לתפארה הרוסיו
 צופיו קול ירגנו / פדונו (צ"ל פדויו) יחדיו ירגנו
 עטרת צבי תשימו / שמחת עולם תאסמו
 נשא (צ"ל נשא?) עד מרומים / מכן לשבתך עולמים
 להיות מכיריו כחולמים / כשובך אליו ברחמים
 יבנה (צ"ל יבנה?) בניו כמו רמים / טבוע בהנשא למרומים
 'תזה ציון' יאמרו / זה שער השמים יזמרו
 ונבשר בשמחה רבה / הנה ישעך בא'
 'דרך הקדש' יאמר / גאולים בכבודם להתימר
 בנוס יגון ואנחות / ארבעה צומות שים לשמחות

ככתוב על יד נביאך: 'כה אמר יי צבאות צום הרביעי... והאמת והשלום אהבו'

(זכ"ח, ח, יט)

ונאמר 'או תשמח... ושמתים מיגונם' (יר' לא, יב)

ונאמר 'כי נחם יי ציון... תודה וקול זמרה' (יש' נא, ג)

ונאמר 'בונה ירושלים יי נדחי ישראל יכנס' (תה' קמו, ב) ב' א' יי בונה ירושלים.

20 בתחילת קטע ההרחבה שלו המשולב בברכת 'שומע תפילה' בחר ר' יחיאל לפייט בדרך ארוכה את התפילה הקצרה 'צרכי עמך מרובים' וכו' (בבלי, ברכות כט ע"ב), שגם חתימתה היא 'שומע תפילה'.

21 עיין ש' אליצור, 'שרשרות הפסוקים בקדושתא והברכה הקדומה', תרביץ, עז (תשס"ח), עמ' 432.

22 כמו בדוגמה העתיקה, כבר מחרוזת המשנה שלפני קטע ההרחבה רומזת בסופה ללשון חתימת

ג

לפי ההבדלים שמנינו לעיל בין הקרובה לתענית אסתר 'אשנן עוֹזֵךְ' לבין הקרובה 'אתן צדק', אפשר לשער שהקרובה 'אתן צדק' נתחברה לאחר הקרובה לתענית אסתר. מתקבל על הדעת שר' יחיאל הקדים להשלים את החסר במחזור רומא ולחבר קרובה לתענית אסתר לפני שפנה לחבר קרובה חדשה 'לכל תענית' שבאה להחליף קרובה קיימת. עיצוב טורי הסיום של מהרזוות המשנה בקרובה לתענית אסתר עדיין אינו מגובש, ולעומת זאת ב'אתן צדק' העיצוב כבר מגובש וסימטרי. נדירותה של הקרובה שלפנינו, לעומת תפוצתה (החלקית אמנם) של הקרובה לתענית אסתר, מחזקת אף היא את ההשערה שהקרובה 'אתן צדק' נתחברה אחרי 'אשנן עוֹזֵךְ'.²³ ראינו לעיל שהקרובה הקדומה של ר' יודן ל"י בתמוז השפיעה על הקרובה לתענית אסתר, אבל כמעט שלא ניכרת השפעה שלה על 'אתן צדק', לא מבחינת המבנה ולא מבחינת הלשון. נראה אפוא שר' יחיאל הלך אחרי ר' יודן בקרובה הראשונה שחיבר, אבל מאוחר יותר נקט דרך משלו. אפשר שהסליחה 'אדון סוכת' של ר' יחיאל, המיועדת כנראה אף היא לתענית רגילה, נכתבה סמוך לזמן חיבורה של הקרובה 'אתן צדק'.²⁴ סליחה זו בנויה על סדר שבעת הנענים שבמשנה (תענית ב, ד), הנזכרים בתוך הברכות הנוספות של תענית ציבור. למרות היותה פיוט קצר יחסית, יש בה הרבה מקבילות לשוניות לקרובה שלפנינו.²⁵ כזכור, קרובה דומה יש גם בין הקרובה 'אשנן עוֹזֵךְ' לבין הסליחה 'אתנה תוקף', שתיהן לתענית אסתר.²⁶

הברכה (טור 120: 'עתירתם אתה תשמע השמים מוכן שבתך'), אך שלא כמו בדוגמה העתיקה, ר' יחיאל בחר לשרשר (במילה 'שבתך') את תחילת קטע ההרחבה אל מהרזוות המשנה שלפניו. קטע ההרחבה של ר' יחיאל הוא חלק אורגני מן הקרובה (מבחינת הלשון אין ספק שר' יחיאל חיבר אותה; משקל הטורים העקיב והשרשור מוכיחים שהוא חלק אורגני מן הקרובה). לעומת זאת, קטע ההרחבה בקרובה לצום גדליה נראה פיוט נפרד שנוסף לקרובה לפני זמנו של ר' יחיאל.

23 נראה שר' יחיאל כתב את הקרובה 'אתן צדק' גם לאחר שכתב את היוצר לשמחת תורה 'אהובת דוד' [כט]. מקבילות רבות יש בין שני הפיוטים (עיין בביאור), ובמקרה אחד לפחות נראה שהמקור הוא ביוצר: התיאור 'קבלו בכנפיו' [כט], (149) הפך כנראה לכינוי למשה רבנו: 'כמקובל בכנפיים' ('אתן צדק', 83).

24 פיוטי ר' יחיאל (לעיל הערה 4), [יב], עמ' 144. כמו הקרובה לתענית, גם פיוט זה ידוע מכתב יד אחד בלבד.

25 'בל תשקץ עינות' ('אדון סוכת', 2) — 'ואל תשקץ עינות' ('אתן צדק', 145); 'ופצם והצילים' ('אדון סוכה', 7) — 'חלצם ופצם' ('אתן צדק', 59); 'כרתו זלולים' ('אדון סוכת', 14) — 'לזולם כרתו' ('אתן צדק', 161); 'מקדש מזער' ('אדון סוכת', 17) — 'במקדש מזער' ('אתן צדק', 119); 'צלח רכב' ('אדון סוכת', 23) — 'רכב לצלוח' ('אתן צדק', 48); 'רחף באי בצילך' ('אדון סוכת', 26) — 'רחף גוולך חוסי בצילך' ('אתן צדק', 103); 'רוחך הטובה להשכילם' ('אדון סוכת', 31) — 'רוחך הטובה השכילם' ('אתן צדק', 11).

26 הסליחה לתענית אסתר מופיעה באחד ממקורותיה מיד אחרי הקרובה של ר' יחיאל. על

הקרובה 'אתן צדק' תורמת גם לביורר זמן חיבורו ומקומו של פיוט ה'חטאנו' 'אדברה תחנונים', שמחברו ר' קלונימוס:²⁷ נראה שהביטוי המיוחד 'לשון מקניאם' ('אתן צדק', טור 12) הוא על פי הביטוי 'לשון מקניאי' ('אדברה תחנונים', שורה 7). מקבילה נוספת לפיוט 'חטאנו' זה יש גם בפיוט אחר של ר' יחיאל: הביטוי 'חכי הונשת ועוק' ('אקרא יומם ולילה' [כב], טור 39), הוא על פי 'גרונת הונשת קרוא' ('אדברה תחנונים', שורה 5).²⁸ מקבילות אלו הן סיוע נוסף לטענה שהפיוט 'אדברה תחנונים' הוא פיוט איטלקי קדום, וכבר היה ידוע לר' יחיאל מרומא. אם כן, מחברו איננו ר' קלונימוס בר יהודה מאשכנז.²⁹

ד

תוכן הקרובה 'אתן צדק' הוא בקשה להצלה, לסליחה, לגאולה ולברכה לעם ישראל. ארבעה נושאים אלו שלובים זה בזה וזוכים לפיתוח בכמה מקומות בתוך שמונה עשרה המחרוזות הכפולות. הקישור לשמונה עשרה הברכות נוצר בעיקר על ידי הרחבה של אחד או יותר מארבעת הנושאים בכל ברכה וברכה. קישור זה טבעי ברוב הברכות ומאולץ בחלקן. יש שהקישור נעשה בדרך מטאפורית.³⁰

הקרבה בין הסליחה לקרובה עיין בביאור לסליחה, פיוט ר' יחיאל (לעיל הערה 4), עמ' 181–184.

27 'חטאנו' לר' קלונימוס, מחזור לימים נוראים, מהדורת ד' גולדשמידט, ב: יום כיפור, ירושלים תשל"ל, עמ' 277.

28 הביטוי 'גרונת הונשת קרוא' עצמו הוא על פי קרובת הקלירי, 'אאביך', שורה 4: 'גרונת אנשית צחיתה' (סדר הקינות לתשעה באב [לעיל הערה 11], עמ' קנד), ובשני המקרים המילה 'גרונת' משורשרת לפניה לפסוק 'יגעתי בקראי נחר גרונת' (תה' סט, ד). הקרובה 'אאביך' נהגה באשכנז, ואין ראייה שר' יחיאל הכיר אותה. אם ר' קלונימוס (מחבר 'אדברה תחנונים') הוא אמנם ר' קלונימוס מלוקא, אפשר ש'אאביך' נהגה בלוקא ומשם הגיעה לאשכנז, לעומת הקרובה 'זכור איכה' שנהגה ברומא.

29 על בעיית הייחוס של הסליחה 'אדברה תחנונים' עיין י' וא' פרנקל, 'תפילה ופיוט במחזור גירנברג', עמ' 112, <http://jnul.huji.ac.il/dl/mss-pr/mahzor-nuremberg/intro.html>. סגנונה, לשונה ותפוצתה הגדולה של הסליחה (גם בצרפת) מראים על קדמותה, וכבר ר' יוסף קרא הכיר אותה. אמנם הסליחה איננה ידועה ממקור איטלקי אחר, אבל נראה שר' קלונימוס בר שבתי מרומי (בן המחצית השנייה של המאה האחת עשרה) כתב לפי דוגמתה את 'פיוט החטאנו' שלו 'אועק אליך' (לקט פיוטי סליחות, מהדורת ד' גולדשמידט וא' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, סימן רג, עמ' 546). קשה גם לומר שכיוון ההשפעה היה הפוך, כלומר שר' קלונימוס (בר יהודה) למד את הביטויים מפיוט ר' יחיאל. סביר שר' קלונימוס בר יהודה לא הכיר את פיוט ר' יחיאל כלל, ונראה שפיוטיו של ר' יחיאל לא הגיעו לאשכנז (להוציא סליחה אחת). קשה גם להניח שהביטוי 'לשון מקניאי' עבר אליו דרך פיוט אחר. את הסליחה 'אדברה תחנונים' הכירו אפוא ר' יחיאל בן אברהם, ר' קלונימוס מרומי ור' יוסף קרא.

30 להצלה מן הגויים מוקדשות בעיקר הברכות 'מגן', 'מחיה', 'שובר אייבים', חלק מברכת 'על הצדיקים' ומברכת 'שומע תפילה', ובדרך מאולצת גם חלק מהברכות 'האל הקדוש', 'רצה', 'הודאה ו'שים שלום'. לנושא הסליחה מוקדשות בעיקר הברכות 'חונן הדעת', 'הרוצה

קטע ההרחבה שב'שומע תפילה' מסכם את כל ארבעת הנושאים בלשון קולחת וברורה.

הגויים מוזכרים בקרובה 'אשנן עווןך' לתענית אסתר לאו דווקא כנוצרים, שכן היא נכתבה על גזרת המן. לעומת זאת, בקרובה שלפנינו הגויים מתוארים ברצף של כינויים רגילים ומיוחדים למלכות אדום הנוצרית, ³¹ ולעומתם עם ישראל הוא קהל מייחדי השם. ³²

מבחינת הסגנון והלשון אין הבדל בין הקרובה שלפנינו לבין שאר פיוטי ר' יחיאל. הקרובה החדשה מעשירה את אוצר הלשון של ר' יחיאל ומעלה מקבילות רבות מאוד לשאר פיוטיו. ³³ נזכיר כאן רק כמה ענייני לשון מיוחדים:

בקרובה כמה סמיכויות נרדפים. ³⁴ בכמה מקומות תואר נעשה נסמך, ³⁵ ובכמה מהם ניכר שהפועל מוסב על הסומך ולא על הנסמך. במקום אחד התואר קודם למתואר בגלל החרוז ('כמלוטש תער', טור 113).

בשני מקומות ניכר שהפייטן רצה לשמור על צליל הפסוק אף על פי שלא שמר על מילות הפסוק. ³⁶

נציין עוד כמה ביטויים מיוחדים:

1. הביטוי 'עדיעד' מופיע פעמיים בפיוט (טורים 17, 166), ובשתייהן הוא נכתב ונספר כמילה אחת. צורת כתיבה זו אינה מוכרת לנו ממקור אחר.
2. הכינוי ליעקב אבינו 'שרה שריאל' (טור 55) מופיע עתה לפנינו פעם שלישית בפיוטי ר' יחיאל.
3. בקרובה ישנו כינוי מיוחד למשה רבנו: 'מקובל בכנפיים' (טור 83).

בתשובה, 'המרבה לסלוח' והשיבה שופטינו'. לענייני גאולה מוקדשות בעיקר הברכות 'גואל ישראל', 'מקבץ', ו'ולירושלים', ובדרך מטאפורית גם חלק מברכת השנים ('בחצרות ביתך ינובון בשיבה דשינים רעננים', טור 71). ברכת 'רפאנו' עוסקת בריפוי מטאפורי של העוונות ('לחתל כובד מחלי', טור 62). ענייני הברכות מוזכרים בעיקר בברכת השנים, ב'על הצדיקים', ב'שומע תפילה' ובברכת 'שים שלום'.

31 'מתהלך באשמי' (טור 63, ראה בביאור); 'שונים' (טור 70, כלומר המאמינים בשיתוף, באלוהות של שניים); 'בזוכרך למו שימום ארמון ועירעור יסודים' (טור 95); 'אדום ובוצרה' (טור 100); 'רופסים ומדיקים' (טור 101, עיין בביאור); 'ערער מוסד זכור לבני אדום ושריפת ביתך' (טור 117); 'מחריבי הדום ישיבתך' (טור 118); 'חתך' (טור 167).

32 'מייחדיך' (טור 17); 'גשים נשף ושחר ייחוד מלכותך להעד' (טור 18); 'חשתי להאמיר חיטובך' (טור 57); 'בשומרם פי מלך מהתערב עם שונים' (טור 70, עיין שם בביאור); 'מייחדי שמך ... חטיבה אחת אותם ללבוד' (טורים 152-153).

33 אלו יצוינו בביאור הקרובה, במקומם.

34 'סמלון עולם' (טור 75); 'פלל שיח נאך' (טור 122); 'חביון סתר' (טור 124); 'עשתוני מחשבות' (טור 125); 'מזון לחמים' (טור 127); ומנגד, במקום אחד הפך הפייטן את הסמיכות המקראית 'יצר מחשבות' ('בר', ו, ה) ל'יצר ומחשבה' (טור 40).

35 'מיעוט שיריים' (טור 35); 'טוהר זרוע... הולכתה' (טור 67); 'טכסיס הוד מלכותך' (טור 68); 'טוב מרבץ' (טור 79); 'צורך חסרונם' (טור 123); 'קייבוע ברכתך' (טור 171).

36 'לבלתי ידה מנודה' (טור 42), על פי 'לבלתי ידה ממנו נדה' (שמ"ב יד, יד) וכן 'לרחומיך זכור' (טור 92), על פי 'זכר רחמיך' (תה"ה כה, ו). בדרך כלל דבק ר' יחיאל בלשון המקרא, ואפשר שיש כאן גם השפעת פיוטים ספרדיים שעמדו לפניו.

4. הפועל 'מסומך' כתואר לתפילה מופיע פעמיים (בדרך של שרשור) במחרוזת של ברכת 'רצה': 'בשופכם לפניך שיח מסומך' (טור 151); 'מסומך חינון מייחדי שמך הסכת' (טור 152). נראה שיש לפרש ש'שיח מסומך' הוא תפילה שהיא משען שאפשר לסמוך עליו. בדרך דומה יש, כנראה, לחזור ולפרש טור מפיוט אחר של ר' יחיאל: 'סמך הישיש בחזון ויהב השליך למעודדו' ('אתנה תוקף' [כד], טור 129).

5. צמד הכינויים לעשו ולישמעאל 'חתן וחותן' (טור 167) עולה לפנינו בפעם הראשונה בפיוטי ר' יחיאל, וזו גם הפעם היחידה שמלכות ישמעאל נזכרת בכינוי מפורש בפיוטי ר' יחיאל שבידינו.

ה

הקרובה 'אתן צדק' לר' יחיאל בר אברהם מרומא מתפרסמת כאן על פי מקור יחיד (לעת עתה) — כ"י פירנצה, הספרייה הלאומית המרכזית MAGL III 41.7 (סרט 11968), דפים 73א–76ב.³⁷ כתב היד אינו שלם, ונראה שהוא מן המאה השלוש עשרה. בכתב היד יש סליחות, קינות ועוד כמה פיוטים לפי מנהג רומא. הקרובה שבכתב היד אינה מנוקדת. חריגה מן הנוסח שבכתב היד מסומנת בסוגריים מרובעים.³⁸

37. אנו מודים למכון לתצלומי כתבי יד עבריים בספרייה הלאומית על הרשות לעיין בתצלום כתב היד.

38. המקבילות לשאר פיוטי ר' יחיאל הן על פי מהדורת אברהם פרנקל — פיוטי ר' יחיאל (לעיל הערה 4). לציונים ביבליוגרפיים ולמהדורות ספרי המדרש עיין שם, עמ' 235–237. בהודמנות זו נעיר על כמה תיקונים למהדורה הנ"ל:

א. עמוד 74: כ"י ג הוא כ"י בודפשט קויפמן 380 (סרט 15141) [תודה לפרופ' שמחה עמנואל על ההפניה].

ב. עמוד 90: 'אשנן עוזך' [א], טור 137: 'בהידוק חישולים': לשון מעיקה, על פי דנ' ב, מ'מהדק וחשל', ו'ערוך' ערך 'חשל'.

ג. עמוד 164: הפיוט 'אני הגבר' [יט] נכתב כנראה על גזרת אסירים.

ד. עמוד 185: בפיוט 'ידך הרם' [כה], טור 10: יש להשלים 'הון וְעִזְבוֹן יִשְׁבוֹן', על פי יח' כז, כז: 'הונך ועזבוניך', במשמעות רכוש.

ה. עמוד 191: בפיוט 'יושב שאנן' [כז], טור 40: יש לנקד 'ושננו', והוא תרגום ארמי של 'שערורה', עיין תרגום יונתן יר' ה, ל; 'ערוך' ערך 'שן'.

י"ח לרבינו יחיאל לכל תענית

אתן צדק לפועלי שוכן שמי עלייה
 אכף לרצותו בתחן כריצוי שלם בהעלייה
 אשא רינה ותפילה בעד סוערה ענייה
 אויביה שלו פליליה פקו בתאנייה ואנייה

5 ואנייה יוצרי עמל עלי חוק גוי מוזהם
 ביעו ידברו כזב להוממי כאיש נדהם
 ייחול סברי עליך השלכתי אחריך לנהם
 גונניי בימין צדקך וסעדיני מגן אברהם

ב' מגן

10 בוטחך וחוסי בשמך לעד לא תכלם
 במידת רחמך גלגל עליהם ואל תכלם

כ"י פירנצה, הספרייה הלאומית המרכזית MAGL III 41.7 (=פ), בלתי מנוקד

סימן: א"ב (מרובע, צ-פעם אחת) יחיאל בירבי אברהם חוק (משולש). מחרות ראשית בת ארבעה טורים בני שש מילים; מחרות משנה בת ארבעה טורים בני שש מילים.

ביאור: 1 אתן צדק לפועלי: אודיע שבוראי נוהג בצדק, על פי איוב לו, ג: 'ולפועלי אתן צדק'. שמי עלייה: על פי תה' קד, ג: 'המקרה במים עליותיו'. 2 אכף לרצותו בתחן: אשתחוהו בתפילה לרצותו כמו על ידי הקרבת קרבנות, ועל פי מי' ו, ו-ז. כריצוי שלם: ריצוי גמור, והשווה 'אהובת' [כט] 43; 'יושב' [כז] 55 (ואפשר שיש לנקד 'כריצוי שלם', על פי עמ' ה, כב: 'ומנחתים לא ארצה ושלם מריאיכם לא אביט'). 3 אשא רינה ותפילה בעד: על פי יר' ז, טז: 'ואל תשא בעדם רנה ותפלה'. סוערה ענייה: ישראל, יש' נד, יא. 4 אויביה שלו: איכה א, ה. פליליה פקו: עיוותו את משפטה (יש' כח, ז; ועיין תרגום יונתן ורש"י, שם). וכל הטור על פי דב' לב, לא: 'ואיבינו פלילים'. בתאנייה ואנייה: איכה ב, ה. 5 יוצרי עמל עלי חוק: הגויים היוצרים חוק שקר במקום חוק התורה, על פי תה' צד, כ (והשווה 'יושב שאנן' [כז] 27: 'כותבי עמל עלי חוק'; 'אודות' [יד] 43 'סריות יוצרים עלי מגדי'). גוי מוזהם: על פי בבלי, שבת קמה ע"ב: 'מפני מה גוים מוזהמים'. 6 יביעו ידברו כזב: תה' צד, ד ('יביעו ידברו עתק'); צפ' ג, יג ('ולא ידברו כזב'). להוממי: להמם אותי (השווה 'אנא' [יח] 11: 'להוממה'). כאיש נדהם: לשון יר' יד, ט. 7 ייחול סברי: תקוותי. עליך השלכתי: על פי תה' נה, כג: 'השלך על ה' יהבך' (ואולי אפשר לפרש 'ייחול סברי': כינוי לקב"ה, ולנקד 'השלכתי' על פי תה' כב, יא: 'עליך השלכתי מרחם'). אחריך לנהם: לנהום אליך (והשווה 'אדון' [יב] 21: 'נהמותי'). 8 בימין צדקך: על פי יש' מא, י: 'תמכתוך בימין צדקי'. 9 וחוסי בשמך... תכלם: על פי ברכת 'זיכרונות' (נוסח רומא): 'ולא תכלים לנצח כל החוסים בך'. 10 במידת... עליהם: על פי בבלי, פסחים פז ע"א: 'גלגל רחמך עליהן'.

בְּעֶטֶף לִיבָם בְּקוֹרְאָם רוּחַךְ הַטּוֹבָה הַשְּׂכִילִם
בַּלַּע לְשׁוֹן מִקְנִיאִם זֹמְמֵי תְּמִיד לְהַשְּׂכִילִם

לְהַשְּׂכִילִם חֲשָׁבוּ מְזִמּוֹת לְהַכְחִיד עִם לָךְ עֲמוּתִים
חֲלָצָם מִיָּדָם בְּלִי הָיִוֹת מִמְּכָר עֲמוּתִים
חֲלָקָם בַּחַיִּים צְפוּנָךְ לְמִלְאָ יָדְךָ מִמְּתִים
סְפוּנֵי מָלֵט עוֹרֵר בְּדַבְּרְךָ מַחִיָּה הַמְּתִים

15

ב' מחיה

גְּבוּלוֹת עַמִּים הִיצַבְתָּ לְמִסְפָּר מֵיַחֲדִיךָ עַד־יַעַד
גָּשִׁים נִשְׁף וְשָׁחַר יִיחַוד מִלְכוּתְךָ לְהָעַד
גְּרָסָה נִפְשָׁם לְתַאֲוֹתְךָ וּמִבְקָשִׁים מִמֶּךָ מִסְעַד
גָּדַע וְשָׁבוֹר קָמִיָּהם וּמִתְנִיָּהם תְּמִיד הַמְּעַד

20

הַמְּעַד יְהִיר וְשׁוֹנָא גָּאוֹן עוֹזוֹ לְמַחֹת וְלְדוֹשׁ
יֹסְעַר כְּמוֹץ מִגֹּרֶן וּכְעָשָׁן מֵאֲרוּבָה בְּהִידוּשׁ

11 בְּעֶטֶף לִיבָם בְּקוֹרְאָם: תה' סא, ג: 'אליך אקרא בעטף לבי' (והצורה 'בעטף' לשון איכה ב, יא). רוחך הטובה השכילים: על פי נחמיה ט, כ: 'ורוחך הטובה נתת להשכילים' (והשווה 'אדון' [יב] 31). 12 בלע לשון: תה' נה, י: 'בלע ה' פלג לשונם'. לשון מקניאם: לשון מכעיסם, והביטוי על פי 'אדברה תחנונים' (מחזור ליו"כ, מהדורת גולדשמידט [לעיל הערה 27], עמ' 277), שורה 7: 'דרכה לשון מקניאי' (ועיין בהקדמה). זוממי תמיד להשכילים: הזוממים להרגם תמיד. 13 חשבו מזימות: על פי תה' כא, יב: 'חשבו מזמה'. עם לך עמותים: ישראל שהם ידידיך, ועל פי הקלירי, 'אז מאז זמות' (קרובה לשבת שקלים) סוף 'מחיה': 'בעם לו עמותים'. 14 בלי היות ממכר צמותים: שלא ימכרו לצמיתות, על פי ויק' כה, כג: 'והארץ לא תמכר לצמיתות' (ונדרש על ישראל בתנחומא בהר, ד, ועוד). 15 חלקם... ממתים: יהי חלקם בין החיים ותמלאם מן הצפון בידך, על פי תה' יז, יד. 16 ספוני מלט עורר: המתים הטמונים בעפר יקומו, ועל פי דב' לג, יט: 'ושפני טמוני חול', ויר' מג, ט: 'וטמנתם במלט'. 17 גבולות... מייחדיך: על פי דב' לב, ח: 'יצב גבלת עמים למספר בני ישראל'. עדיעד: לעולם (והשווה להלן, טור 166). 18 גשים... להעד: קוראים את שמע ערבית ושחרית ומעידים על ייחודך. ולשון 'נשף ושחר' על פי הקלירי 'איחד זכרך תמיד נשף ושחר' (מחזור ליו"כ [לעיל הערה 27], עמ' 173, שורה 13 ועוד), ולשון 'ייחוד' בעניין קריאת שמע רווח בפיוטי איטליה. 19 גרסה נפשם לתאוותך: על פי תה' קיט, כ: 'גרסה נפשי לתאבה' (והשווה 'דך' [כה] 8: 'גורסת לצדקת פרווניך', וכנראה ר"ל קיוותה). מסעד: עזרה. 20 ומתניהם תמיד המעד: תה' סט, כד. 21 גאון עוזו: גאוותו וכוחו (השווה 'אשנן' [א] 172). 22 יוסער... מארובה: על פי הו' יג, ג: 'כמץ יסער מגרן וכעשן מארבה'. בהידוש: בעת שידושו אותו (ולצורה השווה יש' כה, י).

יֹשֵׁב תְּהִילוֹתָיו אֲשֶׁר אַתָּה בְּקִרְבוֹ קָדוֹשׁ
בְּרֵאוֹת מַעֲשֵׂה יְדִיד יַעֲרִיצוֹף הָאֵל הַקָּדוֹשׁ

ב' האל הקדוש

25 דְּלָה אָנִי בְּמִצְוֹת וּלְהוֹשִׁיעַ לְךָ נָאָה
דְּךָ וַיְתוֹם אַתָּה עוֹזֵר וּמִתְנַכֵּר לְגָאָה
דּוֹרְשֵׁי שְׁכֻנְךָ רַחֵם וּבְעוֹנֵיִם רְאֵה תְּרַאָה
דְּלו עֵינֵיהֶם לְמָרוֹם כָּל צוֹפֵה וְרוֹאֵה

30 וְרוֹאֵה אָנוֹשׁ וְחַפֵּץ לְהַצְדִּיק וְשִׁטְתְּךָ מוֹדַעַת
אוּרַח צְדָקָתְךָ וּשְׁלוֹם נְתִיבָתְךָ לְכָל גּוֹדַעַת
אוֹמְתְךָ אֲשֶׁר מְאִיוּיֵיהָ בְּעֵלָם עִיוּיֵיהָ נִגְדַעַת
בְּדַרְךָ תִּלְךָ לְמִדָּה לְהוֹעִיל חוֹנֵן הַדַּעַת

ב' חונן

29 חסרה מילה בטור, וכנראה יש להשלים מילה לאחר 'ושיטתך' (כגון 'זו' או 'לנו'; 'לכלל' יש בטור הבא)

23 יושב תהילותיו: פנייה לקב"ה, יושב תהלות ישראל (תה' כב, ד). אתה בקרבו קדוש: על פי הו' יא, ט: 'בקרבך קדוש'. 24 בראות מעשה ידיך: כשיראו ישראל את נפילת השונא (טורים 21–22). והטור על פי יש' כט, כג: 'כי בראתו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי ... יעריצו'. 25 דלה אני במצוות: דברי כנסת ישראל, על פי בבלי, ראש השנה יז ע"א; פסחים קיח ע"א (ועיין דקדוקי סופרים: 'אף על פי שדלה אני במצוות, לי נאה להושיע'). 26 ויתום אתה עוזר: תה' י, יד: 'יתום אתה היית עוזר'. (דך ויתום' על פי שם, שם יח 'יתום ודך'). 27 דורשי שכנך: על פי דב' יב, ה: 'לשכנו תדרשו'. ובעוננים ראה תראה: שמ' ג, ז: 'ראה ראיתי את עני עמי', ושמ"א א, יג: 'אם ראה תראה בעני אמתך' (והשווה 'אודות' [יד] 10, ולהלן טור 144). 28 דלו עיניהם למרום: נשאו עיניהם למרום, על פי יש' לה, יד ('דלו עיני למרום'). כל צופה ורואה: אל הקב"ה שרואה הכול (ועיין להלן). 29 ורואה אנוש וחפץ להצדיק: על פי הפיוט 'האוחז ביד', שורה 18: 'הצופה רשע וחפץ להצדיק' (מחזור ליו"כ [לעיל הערה 27], עמ' 415, כנוסח הגניזה). וגם 'צופה' שבשורה הקודמת על פי אותה מקבילה. ושיטתך מודעת: ודרךך לסלוח ידועה היא (וכן 'אני' [יט] 41; 'אקדם' [כא] 21). 30 אורח צדקתך: על פי מש' ה, כ; יב, כח: 'באורח צדקה'. ושלום נתיבתך: על פי מש' ג, יז ('וכל נתיבתיה שלום'). 31 מאיווייה: מבית המקדש ('אווי' על פי תה' קלב, יג). בעלם עיווייה: בחטאיה שבשגגה (והשווה להלן טור 124: 'עלומים'). ולכל הטור השווה 'אודות' [יד] 25: 'תעינו אחר יצר עלומינו / טורדנו לכן מבית עלומינו'. 32 בדרךך ... להועיל: יש' מה, יז: 'אני... מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך' (בשינוי 'תלך' גוף שלישי). וכן 'האובת' [כט] 102: 'יושר אורח לימד להועילך', ושם 113: 'להועיל להתעיל לך לימד'. ולפי זה 'להועיל' פירושו לרפא את החטא.

הַמְדַבֵּר שְׁלוֹם לְעַמּוֹ וְלַחֲסִידָיו מְלָשׁוּב לְכַסְלָה
 הָעוֹזֵן כּוֹבֵשׁ וּמַעֲבִיר רֵאשׁוֹן מִיְדֶתְךָ סֵלָה
 הָשֵׁב יָדְךָ מִמִּיעוֹט שִׁירָיִים כְּבוֹצֵר בְּסֵלְסֵלָה
 הַחֲזוֹק יְדֵי מָטִיף אֲשֶׁר בְּלִבָּבְכֶם מְסִילָה

35

מְסִילָה לְעֹקֵל וְלַסְקָל מִמְכָּשׁוּל אֶל מְצוּוֹתֶיךָ לְהַקְשִׁיבָה
 לְהֵיאָחוּת בְּךָ [כַּשְׁתִּי] תִּימְרוֹת מְדוּבָקוֹת לְיִשְׁבָה
 לְקַיִּים מֵהַשְׁהַבְטָחָתְנוּ בְּאֶמְרֶךָ שׁוֹבָה מְשׁוּבָה
 כִּי אֲתָה מִבֵּין כָּל יָצָר וּמַחְשָׁבָה

40

ב' הרוצה

וּמוֹדָה וְעוֹזֵב לְרַחֲמוֹ בְּיַד חוֹזֵף הַכְּתָבָתָה
 וּלְבִלְתִּי יִדַּח מְנוּדָח חֲתִירוֹת פֶּתַח חֲתָרְתָה

38 [כשתי] בשתי פ

33 המדבר... לכסלה: תה' פה, ט: 'כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה'.
 34 העוזן כובש ומעביר ראשון: בבלי, ראש השנה יז ע"א: 'ר' אליעזר אומר כובשו שנ'...
 יכבוש עונותינו... תנא דבי ר' ישמעאל מעביר ראשון ראשון' (והשווה 'אקדם' [כאן] 20).
 סלה: תמיד. 35 השב... בסלסלה: סלק ירך מן המועטים שנשתיירו, שלא תכלה אותם כמי
 שבוצר ענבים לתוך סלים. ועל פי יר', ו, ט: 'השב ירך כבוצר על סלסלות'. 36 החזוק: תמוך
 (יש' מא, ג: 'מחזיק ימינך'). ידי מטיף: ידי ישראל המטים (והלשון דומה לוי' כה, לה: 'ומטה
 ידו', אך אין כאן סמיכות הפוכה). בלבבם מסילה: לבבם פונה אליך, על פי תה' פד, ו: 'עוז
 לו בך מסלות בלבבם' (ועל פי המקבילה, 'אבוא' [יא] 32: 'עוז מסילות לבבנו'). 37 מסילה
 לעוק ולסקל: על פי יש' סב, י: 'סלו המסלה סקלו מאבן', ויש' ה, ב: 'יעזקהו ויסקלהו'.
 ממכשול: החטא הוא המכשול (הו' יד, ב). אל מצוותך להקשיבה: יש' מח, יח ('הקשבת
 למצותי'). 38 להיאחות... מדובקות: על פי בבלי, סנהדרין סד ע"א: 'אתם הדבקים בה'
 אלהיכם (דב' ד, ד) כשתי תמרות הדבקות זו בוו' (ובכתב יד תימני יד הרב הרצוג [1
 'מדובקות']). תימרות: תמרות (לפי כתיב צורת הנסמך). ליישבה: להעמיד הדבר כך (השווה
 'אבוא' [יב] 17: 'תתן בישבי'). 39 שובה משובה: יר' ג, יב (השווה 'אשנן' [א] 49).
 40 כי אתה... ומחשבה: על פי דה"א כה, ט: 'וכל יצר מחשבות מבין' (בשינוי הסמיכות,
 והשווה 'אומץ' [טו] 23). 41 ומודה ועוזב לרחמו: על פי מש' כח, יג 'ומודה ועוזב ירחם'.
 ביד חוזף הכתבתה: בדברי כל הנביאים על התשובה (והשווה 'אני' [יט] 26). 42 ולבלתי...
 מנודה: על פי שמ"ב יד, יד: 'לבלתי ידח ממנו נדח' (והפייטן שינה 'ממנו נדח' ל-'מנודח'
 בגלל משקל התיבות אגב שמירת צליל הפסוק). חתירות פתח חתרתה: עשית פתחי תשובה,
 כמו שחתרת למנשה (בבלי, סנהדרין קג ע"א ובמקבילות, והשווה 'יפק' [כז] 8: 'לשבים פתח
 חותר').

וְרַב חֶסֶד כִּלְפֵי חֶסֶד לְהַטּוֹת חֶרְתָּהּ
וְשָׁלוֹם שָׁלוֹם לְרַחוּק וְאַחַר לְקָרוֹב הַכְּפֻלְתָּהּ

45 הַכְּפֻלְתָּהּ בִּיטוּיֶיךָ חֲפִיצֵי אֲהַבְתָּךְ בְּיַד פִּשְׁעִים מִלְשָׁלוֹחַ
בְּאֵי בְּבִרְיֶתְךָ וּמְקַיְימֵי מִילְתָּךְ בְּתִיעוּב מִלְּאָלוֹחַ
בְּשִׁיבוֹלֶת שְׁטוּף וְחֲטוּף יִשַׁע לְשֹׂאֹב וּלְדָלוֹחַ
בְּהוֹד הַדְרָךְ רֶכֶב לְצִלוֹחַ הַמְרַבֶּה לְסִלוֹחַ

סלח לנו ואומ' סליחות
ב' א' י' חנון ראה נא בעניינינו

50 זְחוּל וִירָאוּי מְרַעֵיד מְרַעֵיד צְגַתִּי לְפָנֶיךָ בּוֹרָא
זְעוּ אֵיבְרֵי וְהִירֶךְ לִיבִי וּמִפְשָׁעֵי אֲנִי יָרָא
זֹלוֹת כְּרוּם כּוֹסוּ פָּנַי וּמֵאֵד מוֹרָא
זוֹלְתְךָ אֵינִי עֵימָךְ הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּיּוֹרָא

48 לאחר שורה זו נכתב ב' א' י' חנון — ונמחק 50 ומפשעי] את מ"ם מעל השורה
ביד ראשונה / אני] כנראה מילה זו יתירה

43 ורב חסד כלפי חסד להטות: בבלי, ראש השנה יז ע"א: 'בית הלל אומרים "ורב חסד" מטה כלפי חסד'. חרתה: כתבת בתורה 'ורב חסד' (שמ' לד, ו). 44 ושלום שלום... לקרוב: על פי בבלי, ברכות לד ע"ב: 'מקום שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינם עומדין שנ' (יש' נו, יט) "שלום שלום לרחוק ולקרוב" לרחוק ברישא והדר לקרוב'. הכפלתה: כתבת 'שלום שלום'. 45 הכפלתה ביטוייך: 'שלום שלום' (כמו בטור הקודם). חפיצי אהבתך: השווה גם להלן, טור 153. ביד פשעם מלשלוח: על פי איוב ה, ד (וְיִשְׁלַחֶם בִּיד פִּשְׁעֵם). 46 מילתך: ציוויך. בתיעוב מלאלוח: שלא להימאס בתיעוב, ועל פי איוב טו, טז: 'נתעב ונאלח'. 47 בשיבולת שטוף: רחצם בורם נהר לנקותם מעוון, על פי תה' סט, טז: 'אל תשטפני שבלת מים' (בשינוי הפסוק לטובה, והשווה 'תפלת' [כח] 17–18). ואולי יש לנקד 'שטוף וחטוף', השווה 'אנא' [יח] 44). וחטוף: אולי ר"ל הוצא אותו במהירות. ישע לשאוב: על פי יש' יב, ג: 'ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה'. ולדלוח: כנראה יש לפרש ולהתיו (את המים), והשווה תרגום יונתן ל'יח' לב, ב. 48 בהוד... לצלוח: תה' מה, ה: 'הדרך צלה רכב'. 49 זחול ויראו: ירא, על פי איוב לב, ו: 'על כן זחלתי ואירא'. מרעיד צגתי: על פי דנ' י, יא: 'עמדתי מרעיד'. 50 והירך ליב: איוב כג, טז: 'הירך לבי' (וכאן 'הירך' הוא פועל עומד). 51 זולות כרום: שינוי פנים מתוך בושה, על פי תה' יב, ט: 'כרם זלות', והמדרש בבבלי, ברכות ו ע"ב: 'פניו משתנות ככרום'. ומאד מורא: ואני מיצר מאוד, על פי מל"ב יד, כו (והשווה להלן טור 144). 52 זולתך איין: על פי שמ"ב ז, כב: 'איין אלהים זולתך'. עימך הסליחה למען תיורא: תה' קל, ד.

תִּיּוּרָא יוֹשֵׁב קֶדֶם צְדָקְתְךָ וּמִשְׁפָּטֶיךָ כְּהַרְרֵי אֵל
 יְצִיעַ וְצִלַע יִישָׁב וַיִּסַּד בֵּית אַרְיָאֵל
 יִשַׁע הָחַשׁ וּפְדוּת לְבַנֵי שְׂרָה שְׂרִיאֵל
 בְּכֵן כֶּסֶף וְשֵׁם יְשׁוּלָם גּוּאֵל יִשְׂרָאֵל

55

ב' גואל ענינו רפאינו

חֲשַׁתִּי לְהֶאֱמִיר חִיטּוּבְךָ אֹר כְּשִׁלְמָה עוֹטָה
 חֲלִיפּוֹת וְצָבָא עֵימָךְ מַחֲלָצוֹת לְעַמְךָ הַעֲטָה
 חֲלָצִים וּפְצִים מִיַּד מְרִיעִים לְכֹזְבִים סְטִי
 חִינּוּגָם גָּא שְׁעָה וּלְשׁוּעָתָם אֹזֶן הַטָּה

60

הַטָּה רַבֵּן אֲזַנְךָ לְקוֹל שׁוּעֵי לְפָנֶיךָ בְּהַתְּחוּלָי
 רָגַל דְּבָרְךָ הַטּוֹב לְחַתֵּל כּוֹבֵד מַחֲלֵי

56 [ישולם] כנראה צ"ל יְשׁוּלָם 61 [רבן] כנראה צ"ל רַבֵּן או רַבֵּן

53 תיורא: ייראו ממך. יושב קדם: תה' נה, כ. צדקתך... אל: תה' לו, ז ('צדקתך כהררי אל ומשפטך תהום רבה, בשינוי'). 54 יציע וצלע יישב: יישב את בית המקדש, שבו יציע וצלעות (מל"א ו, ה). בית אריאל: בית המקדש, יש' כט, א ('אשנן' [א] 99). 55 שרה שריאל: יעקב, ששרה עם מלאך (בר' לב, כט). והשווה 'אשנן' [א] 67, באותו מקום בפיוט; 'אהובת' [כט] 158). 56 בכן: לכן. כס ושם ישולם: על פי פסיקתא דרב כהנא, זכור טז (עמ' 53, ובמקבילות) 'כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם לא השם שלם ולא הכסא שלם [שנא' (שמ' יז, טז) 'כי יד על כס יה',] אבד זרעו של עמלק מן העולם השם שלם והכסא שלם' (ועיין בש"נ) 57 להאמיר חיטובך: לייחדך, על פי דב' כז, יז 'את ה' האמרת היום' ונדרש בבלי, ברכות ו ע"א (ובמקבילות, וכן בתרגום אונקלוס שם): 'אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם' וכו' (והשווה 'אתה' [כג] 26: 'מאמיר ייחוד שמך'). חיטובך: השווה 'אשנן' [א] 19, 'גן' [ד] 6. אור כשלמה עוטה: תה' קד, ב. 58 חליפות וצבא עימך: על פי איוב י, יז: 'חליפות וצבא עמי'. אולי יש לפרש: בידך הכוח והגבורה להילחם (והשווה 'אהובת' [כט] 166 ובביאור שם). ולפי זה נראה שב'חליפות' כיוון לבגדי המלחמה. מחלצות לעמך העטה: הציור והלשון כאן על פי זכ' ג, ד 'הלבש אותך מחלצות'. אפשר שהכוונה לבגדים נקיים (לאחר סליחת החטא) או לבגדי ישע'. 59 חלצם ופצם: 'אודות' [יד] 71; 'אורח' [טז] 41. לכזבים סטי: הפונים לכזבים, על פי תה' מ, ה: 'יְשֻׁטֵי כּוֹב' ('אומנית' [ז] 199). 60 ולשוועתם אוזן הטה: על פי דנ' ט, יח. 61 רבן: צ"ל 'רכן' (עיין בש"נ), הטה. השורש 'נטה' מתורגם לארמית 'רכן' (תרגום יונתן שמ' יד, טז וארכין'; 'ערוך' ערך 'רכן'). לקול שוועי: תה' ה, ג. לפניך בהתחוללי: בעת שאני מייחל לך, תה' לו, ז ('והתחולל לו'). 62 רגל: הולך, שלח ('אשנן' [א] 153). דברך הטוב: יהו' כג, טז. לחתל: לרפא.

רְצוץ וּמְחוץ מִתְהַלֵּךְ בְּאַשְׁמִיּוֹ סוֹבֵר לְהִשְׁחִילִי
תְּהִילַתֵּינוּ אֶתָּה הוֹשִׁיעֵנו וְנִיּוֹשָׁעָה רּוֹפֵא חוֹלֵי
ב' א' י' רופא חולי

65 טוֹרַח עִיווּיֵינוּ מְעוֹלָם אַחֲרֵי גִיּוֹךְ הַשְּׁלֻכְתָּה
טַעֲנַתְנוּ בְּמֵרוֹמֵי קֶרֶת וּתְלָאוּב עֲמָנוּ הֶלְכְתָּה
טוֹהַר זְרוּעַ תְּפָאֲרֶתְךָ לִימִין נֶאֱמָן הוֹלְכְתָה
טַכְסִיס הוֹד מְלֻכּוֹתְךָ בְּעֵדַת קְדוּשֵׁיךָ הַמְּלַכְתָּה

70 הַמְּלַכְתָּה בִּישׁוּרוֹן בְּאַסְפֵּךְ קִצִּינִי רְאִשֵׁי שַׁבְּטֵי שׁוֹשְׁנִים
בְּשׁוֹמְרָם פִּי מֶלֶךְ מִהַתְּעַרֵּב עִם שׁוֹנִים
בְּחִצְרוֹת בֵּיתְךָ יִנּוּכוּן בְּשִׁיבָה דְּשִׁנִּים רְעֻנִים
עַטְר שְׁנַת טוֹבְתְךָ בְּגֶשֶׁם מְבָרֵךְ הַשָּׁנִים

ב' מברך

63 רצוץ] אולי כתוב רעוץ פ, והשווה 'אקרא יומם' [כב] 26

63 רצוץ ומחוץ מתהלך באשמינו: על פי תה' סח, כב: 'אך אלהים ימחץ ראש איביו קדקד שער מתהלך באשמינו, ונראה שפירש את הפסוק על עשו (כרש"י). והשווה 'אקרא' [כב] 27: 'רצוץ ומחוץ קדקוד לוחצי קהלתך'. להשחילי: להפילי (לשון 'משחילין [פירות]', בבלי, ביצה לה ע"ב; 'ערוך' ערך 'שחל'). 64 תהילתינו... וניושעה: הטור (בלשון רבים) על פי נוסח ברכת 'רופא' (ונוסח הברכה על פי יר' יז, יד 'הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה'). רופא חולי: על פי הטורים המקבילים בקרובות 'זכור איכה' ו'ויאהב אומן' של הקלירי. 65 טורח עיווינו: כובד עווינו (על פי דב' א, יב; והשווה 'אטורות' [יז] 23; 'אקרא' [כב] 30). אחרי גיוך השלכתה: על פי יש' לח, יז: 'השלכת אחרי גוף כל חטאי'. 66 טענתנו: נשאתנו. במרומי קרת: במרום גבוה, על פי מש ט, ג: 'על גפי מרמי קרת' (נדרש על ישראל כשיצאו ממצרים בויקרא רבה יא, ג, עמ' רכב). ותלאוב: ובמדבר, על פי הו' יג, ה: 'במדבר בארץ תלאבות' (והשווה 'אהובת' [כט] 169). עמנו הלכתה: על פי שמ' לג, טז: 'בלכתך עמנו'. 67 טוהר... הולכתה: הולכת זרועך הטהורה לימין משה, על פי יש' סג, יב: 'מוליך לימין משה זרוע תפארתו' (ולכל הטור השווה 'אהובת' [כט] 173). נאמן: משה, במ' יב, ז. 68 טכסיס... המלכתה: נראה שהכוונה להשכנת השכינה בישראל או להמלכת הקב"ה במעמד מתן תורה (השווה 'גן' [ד] 9: 'דודי טכסס ההר בשנאונים'). ואולי הכוונה למשה, על פי דב' לג, ה: 'יהי בישרון מלך', ונדרש על משה (ויקרא רבה לא, ד [עמ' תשיט] ובמקבילות, והפסוק נזכר גם בטור הבא). בעדת קדושיך: בישראל. 69 המלכתה... ראשי: על פי דב' לג, ה: 'יהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם'. שושנים: ישראל, על פי שה"ש ב, א ('אשנן' [א] 97). 70 בשומרם פי מלך: כשהם שומרים את דברי הקב"ה, על פי קה' ה, ב: 'אני פי מלך שמור'. מהתערב עם שונים: מלהתערב בנוצרים, על פי מש' כד, כא: 'עם שונים אל תתערב'. ושונים הם הנוצרים (לשון 'שנים'), על פי נחחומא, בהעלותך טז (מהדורת בובר, עמ' 52): 'עם אותן שאומרין שהן שתי אלהות בעולם אל תתערב להם' (והשווה פיוטי ייני, מהדורת זולאי, ברלין תחר"ץ, עמ' רלט, רמ). 71 בחצרות... רעננים: תה' צב, יד-טו 'בבית ה'... בחצרות אליהנו... ינבון בשיבה דשנים ורעננים'. 72 עטר שנת טובתך: על פי תה' סה, יב: 'עטרת שנת טובתך'. בגשם: מילה זו שייכת רק לימות הגשמים.

יֹושְבֵי חוֹשֶׁךְ וְצַלְמוֹת בְּחֶסֶדְךָ לְאוֹר תּוֹצִיא
 יוֹקְשֵׁי בְּאֶסוֹר עֲנִי וּבְרוּל מִמִּסְגֵּר הוֹצִיא
 יִינַתֵּק מוֹסְרוֹתֶם וְסִמְלוֹן עוֹלָם הִקַּל לְהִתְצִי
 יוֹדוֹ חֶסֶדְךָ וְנִפְלְאוֹתֶיךָ צָבָא בְּמִסְפָּר מוֹצִיא

75

מוֹצִיא יְחִידִים מִבֵּית כְּלָא בְּשֶׁכֶן מִבְּטַח לְרַבֵּץ
 שְׁלֵיו בְּנוֹה שְׁלוֹם בְּמִנּוּחֹת שְׁאֲנַנּוֹת לְשִׁבְץ
 יִגִּידוּ בְּאֵיִם כְּבוֹדְךָ כִּהְנַחֵם בְּטוֹב מְרַבֵּץ
 מֵאַרְבַּע כְּנָפוֹת הָאָרֶץ נְפוּצוֹת יְהוּדָה תִּקְבֵץ

80

ב' מקבץ

פְּלִיּוֹת וְלֵב חוֹקֵר וּבוֹחֵן קֶרֶב סְרַעְפֵּיִם
 כְּבִסְנֵי [הָרֵב] מְעוֹן וְהַעֲבֵר רוּעַ סְעִיפֵיִם

82 [הרב]] השלמה על פי תה' נא, ד / מעון] אולי כתוב מעין פ והשווה 'אומץ תוסיף' [טו] 5

73 יושבי חושך וצלמות: תה' קו, י. לאור תוציא: על פי מי' ז, ט: 'יוציאני לאור'.
 74 יוקשי... וברזל: ישראל הנוקשים באסור של עוני וברזל, ועל פי קה' ט, יב: 'יוקשים' (והשווה 'אתנה' [כד] 46: 'נוגשי ורודי יוקשי באסור להעניבי'). באסור עני וברזל: על פי תה' קו, י ('אסירי עני וברזל') ודנ' ד, יב: 'ובאסור די פרזל'. ממסגר הוציא: על פי יש' מב, ז: 'להוציא ממסגר אסיר'. 75 יינתק מוסרותם: על פי יר' ב, כ: 'נתקתי מוסרתֶיךָ'. וסמלון: מחלקי העול. הקל: על פי מל"א יב, ד: 'הקל... ומעלו' ושם ט: 'הקל מן העל'. והשווה 'אומר' [ב] 93: 'להקל סמלון'. להחצי: לשבור לחצי (השווה 'אצרני' [ל] 24 'החצה'). 76 יודו חסדך ונפלאותיך: תה' קו, ח: 'יודו לה' חסדו ונפלאותיו'. צבא במספר מוציא: הקב"ה, על פי יש' מ, כו: 'המוציא במספר צבאם', ואפשר שב'צבא' כוונתו לישראל, על פי שמ' ז, ד: 'והוצאתי את צבאתי'. 77 מוציא יחידים: מוציא את ישראל מגלותם, ועל פי תה' סח, ז: 'אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות'. מבית כלא: יש' מב, ז: 'להוציא... מבית כלא'. בשכן מבטח: במשכנות מבטחים (יש' לב, יח, והשווה 'אשנן' [א] 57). לרבץ: על פי יש' יד, ל: 'לבטח ירבצו'. 78 ישליו: תה' קכב, ו. בנוה שלום... שאננות: על פי הפסוק הנזכר בטור הקודם (יש' לב, יח): 'בנוה שלום... ובמנוחת שאננות'. לשבץ: להושיב במקומם. 79 יגידו באיים כבודך: יש' מב, יב: 'ישימו לה' כבוד ותהלתו באיים יגידו'. כהנחם בטוב מרבץ: בעת שתנחה אותם במרבץ טוב. ועל פי תה' כב, ג–ג ('רביצני... ינחני', והשווה 'אקדם' [כא] 31: 'במרעה טוב הרבץ'). מרבץ: יח' כה, ה. 80 מארבע... תקבץ: על פי יש' יא, יב: 'ונפצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ'. 81 כליות... ובוחן: על פי יר' יז, י: 'חקר לב בחן כליות', ויר' יא, כ: 'בחן כליות ולב'. קרב סרעפיים: מחשבות הלב. 82 כבסני... מעון: על פי תה' נא, ד: 'הרב כבסני מעוני'. והעבר: וסלח. סעיפיים: מחשבות.

כִּלְה וְהַתָּם פִּשַׁע מִשְׁבִּיךְ כַּמְקוּבֵל בְּכַנְפֵיִם
כַּמִּידָתְךָ נְהוּג חֲנוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפִּיִם

85 אַפִּיִם אֶקוּד וְאַשְׁתַּחֲוֶה לְפָנֶיךָ כּוֹנֵן כֶּסֶם הַמִּשְׁפָּט
אֶל תַּמְשַׁכֵּינוּ עִם פּוֹעֲלֵי אוֹוֶן לְהִישָׁפֵט
אוֹיְבֵיִם הוֹרֵד לְדוֹן כַּעֲדֵינוּ בְּעֵמֶק יְהוֹשָׁפָט
עוֹז מֶלֶךְ אֱהָב לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט
ב' אוהב צדקה >ומשפט<

90 לְאֵיִן רוֹנִים בְּתִיתְךָ [וְכַתּוּהוּ] שׁוֹפְטֵי אֶרֶץ
לְהַכְחִיד קָמִים וְצָרִים תִּפְקוּד בְּצָבָא עֶרֶץ
לְדִשָׁן גּוֹשֶׁם מִדָּם חוֹרִיָּה וְנִכְבְּדִיָּה הַקֶּרֶץ
לְרַחוּמֶיךָ זָכוֹר וּבְרַחוּבוֹתֶם אֶל תִּפְרוֹץ פֶּרֶץ

89 [וְכַתּוּהוּ]] וְכַתּוּהוּ פ, וְעַל פִּי יֵשׁ מ, כַּג

83 כִּלְה וְהַתָּם פִּשַׁע: על פי דנ' ט, כד: 'לכלא הפשע ולהתם חטאת' (והשווה 'אבוא' [יא] 12 'ולהתם פשע'; 'אני' [יט] 24 'לכלות הפשע'). פשע משביך: על פי יש' נט, כ: 'ולשבי פשע'. כמקובל בכנפיים: כמו שסלחת לישראל על ידי משה רבנו שנתקבל בכנפי השכינה. נראה שכך יש לפרש על פי היוצר לשמחת תורה ('אהובת' [ל] 148): 'קבלו בכנפיו מכפר משוגי', ועיין שם בביאור. 84 חנון... אפיים: על פי תה' קמה, ח: 'חנון ורחום ה' ארך אפים'. 85 כונן כס המשפט: הקב"ה, על פי תה' ט, ח: 'כונן למשפט כסאו'. 86 אל תמשכינו... אוון: על פי תה' כה, ג: 'אל תמשכני עם רשעים ועם פעלי אוון'. להישפט: שלא אשפט כמו רשעים. 87 הורד... יהושפט: על פי יואל ד, ב: 'והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם'. כעדינו: בבת אחת, כמו עדינו העצמי מגיבורי דוד, שהיה זורק חץ והורג שמונה מאות בפעם אחת (שמ"ב כג, ה; בבלי, מועד קטן טז ע"ב). 88 עוז מלך אהב: תה' צט, ד: 'ועז מלך משפט אהב'. לעשות צדקה ומשפט: בר' יה, יט. 89 לאיין... ארץ: על פי יש' מ, כג: 'הנותן רונים לאין שפטי ארץ כתהו עשה'. 90 להכחיד קמים: על פי איוב כב, כ: 'נכחד קימנו'. תפקוד בצבא ערץ: תפקוד על צבא השמים, על פי יש' כד, כא: 'פקד ה' על צבא המרום'. 91 לדשן גושם מדם: לרוות עפר ארצם מדם, על פי יש' לד, ז: 'וְרָחַתָּה אֶרְצָם מִדָּם וּעִפְרָם מִחֶלֶב יָדָשׁ'. גושם: עפרם, על פי איוב ז, ה: 'גוש עפר'. חוריה: שריה. הקרץ: שחוט והרוג (והשווה 'אתנה' [כד] 24 'הקריץ'). 92 לרחומיך זכור: זכור את ישראל אהוביך (והפייטן שמר על צליל הפסוק 'זכר רחמיך', תה' כה, ו). לרחומיך: השווה 'אשנן' [א] 128; 'אני' [יט] 45. וברחובותם... פרץ: על פי תה' קמד, יד: 'אין פרץ... ברחובותינו'.

פָּרָץ בְּאוֹיְבָי רַחֵב וּמְאִסּוֹ כְּמוֹ מַיִם מְזִידִים
 בְּבַעֲלַת שְׁתֵי בָנוֹת לְהַבְהִיב מְצִיקֵי יָדֵידִים
 בְּזוֹכְרָךְ לְמוֹ שִׁימוּם אַרְמוֹן וְעִירְעוֹר יְסוּדִים
 שְׁבוֹר פּוֹשְׁעִים וְחֲטָאִים מְכַנֵּיעַ צָרִים וְיָדִים

95

ב' שובר

מְחַסֵּינוּ מַעוֹלָם הֵייתָהּ וּמַעוֹז בְּיוֹם צָרָה
 מַעֲשׂוֹת גְּדוּלוֹת וְנוֹרָאוֹת יָדְךָ לֹא קָצְרָה
 מִבְּדִילִים עוֹנִינוּ בִּינֵינוּ לְבִינְךָ וְנִפְשֵׁינוּ מְצִירָה
 מִסֶּדֶךְ רַעַל הַשָּׁקָה בְּחֲמַתְךָ אָדוּם וּבּוֹצְרָה

100

וּבּוֹצְרָה רְעוּץ תְּרַעוּץ קָמִי עֲמָךְ רוֹפְסִים וּמְדִיקִים
 רְאֵה עֲנִיִּים מוֹרָה מְאֹד בְּרוֹב דִּיקְדוּקִים

93 באויביי... כמו מים: שילוב של שמ"ב ה, כ: 'פרץ ה' את איבי לפני כפרץ מים'; אוב ל, יד: 'כפרץ רחב; ותה' נח, ח: 'מְאִסּוֹ כמו מים' (והשווה 'אתנה' [כד] 9: 'לפרץ רחב; 'אשנן' [א] 18: 'ונמאסו כמים'). 94 בבעלת שתי בנות להבהב: להבהב (לשרוף) בגהינום את המציקים לעם ישראל, והכוונה למלכות אדום. הגהינום נקראת 'עלוקה', ויש לה שתי בנות, על פי מש' ל, טו: 'לעלוקה שתי בנות הב' ונדרש בבבלי, עבודה זרה יז ע"א: 'מאי הב הב? אמר מר עוקבא: [קול] שתי בנות, שצועקות מגיהנם ואומרות בעוה"ז הבא הבא' (והפייטן נקט לשון 'להבהב' על פי הפסוק 'הב הב'). ידידים: ישראל ('אנא' [יח] 67). 95 שימום ארמון: חורבן המקדש (והשווה 'ברח' [ו] 7). ועירעור יסודים: על פי תה' קלו, ז: 'זכר ה' לבני אדום את יום ירושלם האמרים ערו ערו עד היסוד בה' ('ערו ערו' נדרש לשון 'ערערו' איכה רבה, פרשה ה, א [עמ' 154], והשווה להלן, 117). 96 שבור פושעים וחטאים מכניע צרים וזידיים: על פי בבלי, מגילה יז ע"ב על ברכת המינים (דפוס ונציה לפני הצנזורה, וכן נוסח רב עמרם גאון ומחזור ויטרי): 'כולל זדים עם המינין שנ' (יש' א, כח) "ושבר פשעים וחטאים יחדו"'. 97 מחסינו... ומעוז: יואל ד, טז: 'זה' מחסה לעמו ומעוז לבני ישראל'. מעוז ביום צרה: על פי נח' א, ז: 'טוב ה' למעוז ביום צרה' (והשווה להלן, טור 136; 'אשנן' [א] 31 'מעוז ומחסה'; 'אני' [יט] 17: 'טוב למעוז מחסה וסתרה...'; 'אני' [יט] 32: 'מעוז ומחסה'; 'אתנה' [כד] 3: 'בכל דור היית לנו מחסה וסברה'). 98 מעשות גדולות ונוראות: על פי דב' י, כא: 'אשר עשה אתך את הגדלת ואת הנוראות'. ידך לא קצרה: יש' נט, א: 'לא קצרה יד ה' מהושיע'. 99 מבדילים... לבינך: יש' שם, ב: 'עונתיכם היו מבדלים בינכם לבין אלהיכם'. 100 מסך רעל: יין תרעלה, תה' עה, ט. השקה בחמתך: הציור לפי יר' כה, טו ('כוס היין החמה... והשקיתיה...'). אדום ובוצרה: יש' סג, א. 101 תרעוץ: תכבוש ותלחץ ('אבוא' [יא] 39 'רעוצים'). רופסים ומדיקים: על פי דנ' ז, ז: 'מִדְקָה... רְפִסָה', על החיה הרביעית היא רומי. 102 ראה... מאד: על פי מל"ב יד, כו: 'ראה ה' את עני ישראל מרה מאד' (להלן, טור 144). ברוב דיקדוקים: כנראה במשמעות שחיקה ודוחק, ואולי לשון 'דקדוקי עניות' (בבלי, ערובין מא ע"ב).

רחף גוזליך חוסי בצילך וביראתך אדוקים
שבטך ומשענתך ינחמום משען ומבטח לצדיקים

ב' משען

105 נורא אתה ובעת אפך מי יעמוד
נקם תלבוש מוניי ומעניי לאבד ולשמוד
נשק שלח בוטחיך בצרתם עימם תצמוד
נכבדות מדובר בה תציע ובקרה תעמוד

תעמוד ההראל מרובע בארבעת רבעיו בלי מכשוליים
110 הרחיצינו במי שלג וטהר ונקה שוליים
הרחב הארץ מקום אהלה בלי חישוליים
ברצונך היטיבה ציון ובנה חומות ירושלם

ב' אלהי דוד את צמח דוד שמע קולינו

סילסולך לנובב לשוני שית כמלוטש תער
סחי ומאוס שמוני אפך כם התער

103 רחף גוזליך: על פי דב' לב, יא: 'על גוזליו ירחף'. אדוקים: צמודים. 104 שבטך ומשענתך ינחמום: על פי תה' כג, ד: 'שבטך ומשענתך המה ינחמני'. 105 נורא... מי יעמוד: על פי תה' עו, ח: 'אתה נורא אתה ומי יעמד לפניך מאז אפך'. ובעת אפך: יר' יה, כג. 106 נקם תלבוש: יש' נט, יז: 'וילבש בגדי נקם תלבשת'. מוניי: אויבי המצערם אותי. ולשמוד: ולהשמיד. 107 נשק שלח בוטחיך: כנראה יש לפרש שהוא כינוי לקב"ה, המגן על ישראל בנשק, כמו בדב' לג, כט: 'חרב גאותך'. ואולי אפשר לנקד 'שִׁלַח', כלומר שלח להם נשק להגן עליהם. בצרתם עימם תצמוד: על פי תה' צא, טו: 'עמו אנכי בצרה' (השווה 'אומנית' [ז] 174 'ובה לצמוד'). 108 נכבדות מדובר בה: ירושלים, על פי תה' פז, ג: 'נכבדות מדבר בך' (וכן 'אטורות' [יז] 15). תציע: תנחיל לישראל (השווה 'ושב' [כז] 10: 'דירת שיכנם לה היצעתה'). ובקרה תעמוד: תשכון בתוכה. 109 תעמוד: כנראה יש לפרש: תעמיד (או שהכוונה שירושלים תעמוד והמזבח בתוכה). ההראל מרובע בארבעת רבעיו: המזבח, הנקרא 'הראל' לפי יח' מג, טו. ונאמר עליו (שם, טז): 'רובע אל ארבעת רבעיו'. 110 הרחיצינו: סלח לחטאינו, על פי איוב ט, ל: 'אם התרחצתי במי שלג'. שוליים: עוון (על פי יר' יג, כב: 'ברב עונך נגלו שולידך'; 'אשנן' [א] 138). 111 הרחב... אהלה: על פי יש' נד, ב: 'הרחיבי מקום אהלך... האריכי מיתריך'. בלי חישוליים: בלי להיצמד ולהימערך, על פי דג' ב, מ: 'מהדק וחשלך'; 'ערוך' ערך 'חשלך' (וכך יש לפרש גם במקבילה 'אשנן' [א] 137 'בהידוק חישולים'). 112 ברצונך... ירושלם: תה' נא, כ. 113 כל השורה: חדר לשוני כתער מלוטש כדי לבטא שבחך. סילסולך: שבחך (השווה 'אבוא' [יא] 32 'סלסולך לנוה'). לנובב: על פי יש' נז, יט: 'ניב שפתים'; מש' י, לא: 'פי צדיק ינוב חכמה'. לשוני שית... תער: על פי תה' נב, ד: 'לשונך כתער מלִטֵש'. 114 סחי ומאוס שמוני: האוייבים, על פי איכה ג, מה: 'סחי ומאוס תשימנו בקרב העמים' (השווה 'אקרא' [כב] 19 'סחי ומאוס הושמו'). אפך: חרון אפך. התער: שפוך, ואולי על פי תה' עח, לח: 'ולא יעיר כל חמתו'.

115 סְמֵדָר לְבָצוֹר כְּרָמָם מִגְלָךְ לְטוֹשָׁה לְנֶעַר
סִיחַ נוֹאקִיד לְהַסְכִּית פְּנֵה לְתַפִּילַת עֲרַעֲרַ

עֲרַעֲרַ מוֹסֵד זְכוֹר לְבְנֵי אָדוּם וּשְׂרִיפַת בֵּיתְךָ
מֵלֵא פְּנֵיהֶם קֶלֶן מִחֲרִיבֵי הַדוּם יִשְׁיבְתִיךָ
מִפְּגִיעֵי וּמִפְּלִלֵי תַמִּיד בְּמִקְדָּשׁ מוֹעֵר מוֹשְׁבוֹתֶיךָ
עֲתִירְתָּם אֶתָּה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מִכּוֹן שְׁבֶתְךָ 120

שְׁבֶתְךָ נִכּוֹן מֵאֵז עַד לֹא נוֹצְרוּ עוֹלָמִים
קָשׁוּב פֶּלֶל שִׁיחַ נֶאֱקָ סְבִים וְעֲלִימִים
צוֹרֵךְ חֲסוֹנָם מְרוֹבָה בְּלֵי חֶקֶר וְסִיּוּמִים
וּלְפָנֶיךָ גְּלוּיִים כָּל חֲבִיוֹן סֵתֵר עֲלוּמִים

115 לטושה] יד ראשונה אולי כתבה נטושה

115 סמדר... לטושה: חרבך תהי מלוטשת להרוג בם, והמטאפורה על פי יואל ד, יג: 'שלחו מגל כי בשל קציר'. סמדר: על פי שה"ש ב, טו: 'וכרמינו סמדר'. לטושה: חדה (בר' ד, כב ו'ערוך' ערך 'לטש'), והביטוי על פי בבלי, סנהדרין זה ע"ב 'מגלך נטושה' (ונראה שפירשו במשמעות 'לטושה', ועיין 'ערוך' ערך 'נטש'). לנער: לנער אותם, או: להניף את החרב. 116 סיח: שיח, תפילה. נואקיד: ישראל הוועקים אליך (שמ' ב, כד; ו, ה). להסכית: להקשיב (דב' כז, ט). פנה לתפילת ערער: על פי תה' קב, יח: 'פנה אל תפלת הערער'. 117 ערער מוסד: חורבן המקדש, על פי תה' קלו, ז ('ערו ערו עד היסוד'; ועיין לעיל בביאור לטור 95). מוסד: השווה 'אשנן' [א] 57 ('שכן מוסדיך'). 118 מלא פניהם קלון: תה' פג, יז. הדום: בית המקדש, על פי תה' קלב, ז, ועוד. 119 מפגיעי: מתפללי. תמיד: השווה 'אשנן' [א] 30; 'וכל' [ח] 27; 'אבוא' [יא] 21, ועוד. במקדש מוער: בבית הכנסת הנקרא 'מקדש מעט' (ביטוי קבוע של ר' יחיאל, השווה 'אדון' [יב] 17; 'אפוס' [כ] 7 [ונראה שבפיוט 'אפוס' מקור הביטוי, בגלל צורך החרוז, ועל פי ר' יחיאל, גם ר' קלונימוס מרומי, 'אזעק אליך' שורה 24, לקט פיוטי סליחות [לעיל הערה 29], עמ' 548). מושבותיך: מושבך. 120 אתה תשמע... שבתך: מל"א ח, מג. 121 שבתך נכון... עולמים: כיסא הכבוד קדם לבריאת העולם, על פי בראשית רבה א, ד (מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 6): "ששה דברים קדמו לבריאת העולם... כסא הכבוד מנין דכתיב (תה' צג, ב) 'נכון כסאך מאז'". 122 קשוב פלל: הקשב תפילתם (והשווה 'אטורות' [יז] 19; 'אבוא' [יא] 38). פלל שיח: השווה 'אמנם' [י] 25; 'אתנה' [כד] 49. סבים ועלימים: זקנים וצעירים. 123 צורך חסרונם מרובה: מכאן ואילך באה פראפרזה של ה'תפלה קצרה' על פי בבלי, ברכות כט ע"ב: 'צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפלה'. בלי חקר וסיימים: בלי גבול. 124 חביון סתר: הנסתרות (השווה 'יפק' [כו] 1). עולמים: עוונות, על פי תה' צ, ח: 'עלמנו למאור פניך' (והשווה 'אודות' [יד] 25, ובביאור שם, והשווה לעיל טור 31).

- 125 וְעִשְׂתוּנִי מִחֲשׁוֹבוֹת אָנוּשׁ מִמֶּדֶךָ לֹא נַעֲלָמִים
 יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ שְׂתַעֲנִגֵנּוּ בְּרֹב שְׁלוֹמִים
- וְלִכֹּל גְּוִיָּה וְגְוִיָּה תִסְפִּיק מְזוֹן לְחַמִּים
 וְטָרֶף לֶחֶם חֹק כִּלְכָלֵינוּ בִּיהֵב לְחֹמִים
- 130 וּפִירְנוּס יִדְךָ תִשְׁפִּיעַ לָהֶם וְחִלְקֶם בְּנַעֲמִים
 בְּלִי עוֹצֵב וְלִיאוֹת וּפָנִים לֹא נִזְעָמִים
- חֲלַצֶם מִכָּל נֶזֶק וְצַעַר וְנִשְׂיַאת אֵימִים
 וְהִקַּל מֵעֲלֵיהֶם עוֹל קָשָׁה סְבֻלוֹת אֹמִים
- וְאֵל יִיבוֹשׁוּ כֶךָ קוֹיֶךָ שׁוֹכֵן מְרוֹמִים
 וְאֵל יִיכְלֹמוּ מִבְּקִשְׁיֶךָ עֲדַת נוֹטְרַת כְּרָמִים
- 135 וְעוֹרְרָה נָא גְבוּרַתְךָ לְלֹא מִיַּיִן הַלּוּמִים
 כִּי מָעוֹן וּמָעוֹז הִיִּיתָה לָהֶם מֵעוֹלָמִים
- גַּם עֲתָה תִנְהַ תְּקוּוֹתֶם כִּי לְמָאֵד עָגוּמִים
 וְשָׁחָה נַפְשָׁם בְּהֵרֵב תַּחַת יַד מַעְגִּימִים

137 מילה יתירה בטור, כנראה יש להשמיט 'כי'

125 ועשתוני מחשבות אנוש ממך לא נעלמים
 קצרה' שבבבלי, ברכות כט ע"ב. 126 יהי רצון מלפניך: בבלי, ברכות, שם. שתענגינו
 ברוב שלומים: על פי תה' לו, יא: 'והתענגו על רב שלום'. 127 ולכל... לחמים: כל הטור
 על פי בבלי, ברכות, שם. מזון לחמים: לחמה (והוא 'די מחסורה', לעיל, טור 123).
 128 וטרף לחם חוק: על פי מש' ל, ח: 'הטריפני לחם חקי'. כלכלינו ביהב: על פי תה' נה,
 כג: 'השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך' (והשווה 'אפוס' [כ] 26: 'לכלכל יהבנו'; 'אתה' [כג]
 2: 'להשלך יהב'; 'אתנה' [כד] 29: 'ויהב השליך'). ביהב לחומים: צורכו של בשר ודם.
 129 וחלקם בנעמים: על פי תה' יז, יד ('חלקם בחיים') ותה' טז, ו ('חבלים נפלו לי בנעמים').
 130 וליאות: וחולשה. ופנים לא נזעמים: על פי מש' כה, כג. 131 נזק וצער: לשון
 המשנה, בבא קמא ת, א. ונשיאת אימים: על פי תה' פח, טז: 'נשאתי אמיך' (והשווה אבוא'
 [יא] 5: 'ואימים נושא'). 132 והקל מעליהם עול קשה: על פי מל"א יב, ד; ט: 'אביך
 הקשה את עלו... הקל מן העל'. סבלות אומים: שעבוד מלכויות. 133-134 ואל ייבושו...
 ואל ייכלמו מבקשיך: על פי תה' סט, ז: 'אל יבושו בי קוויך... אל יכלמו בי מבקשיך'. שוכן
 מרומים: יש' לג, ה. נוטרת כרמים: ישראל, על פי שה"ש א, ו: 'נטרה את הכרמים'.
 135 ועוררה נא גבורתך: על פי תה' פ, ג: 'עוררה את גבורתך'. ללא מיין הלומים: על פי
 יש' כה, א: 'הלומי יין' בשילוב יש' נא, כא: 'ושכרת ולא מיין'. 136 מעון ומעוז... מעולמים:
 על פי יש' כה, ד: 'כי היית מעוז לדל' ותה' צ, א: 'ה' מעון אתה היית לנו בדר ודר' (והשווה
 לעיל טור 97; 'אשנן' [א] 11). 137 תנה תקוותם: על פי איוב ו, ח: 'ותקותי יתן אלוה',
 ולהלן, טור 168. 138 בהרב: בריבוי, מאוד (והשווה 'אקדם' [כא] 27: 'להרב סליחתך נפשנו
 קיותה'). מעגימים: המעציבים את הנפש (והשווה 'אודות' [יד] 47: 'עגמה יחדתי').

140 אַל תִּטְשׁוּם וְאֵל תַּעֲזֹבֶם לְאוֹרֶךְ יָמִים
וְקִדְשׁ שְׁמֶךָ הַגְּדוֹל הַמְּחֻלָּל בֵּין הָעַמִּים
בְּאוֹמְרָם עִם יי אֱלֹהִים וּמְכַל מוֹזְעִים

וְאֵל תִּפְרֵ בְרִיתְךָ אִיתָם [מִתְעִיל] פְּצָמִים
כִּי עָלֶיךָ שְׁעוֹנִים וְלִשְׁמֶךָ קִידְשׁוּ צוֹמִים
רְאֵה תְרָאָה עֲנִיִּים מוֹרָה מְאֹד בְּעִיצוּמִים

145 וְאֵל תִּבְזֶה וְאֵל תִּשְׁקֹץ עֵינֹת רְחוּמִים
וְאֵל תִּסְתִּיר פְּנֵיךָ מֵעֲמוּסֵי וּנְשׂוּאֵי מִרְחָמִים
וּבְשׂוּעָם אֲלֶיךָ הִימְלֵא עֲלִימוֹ רְחָמִים

כַּכְּתוּב בְּדַבְרֵי קוֹדֶשְׁךָ כִּי לֹא בָזָה וְלֹא שִׁיקֶץ עֵינֹת עֲנִי
וְלֹא הִסְתִּיר פְּנֵיו מִמֶּנּוּ וּבְשׂוּעוֹ אֲלֵיו שְׁמַע (תה' כב, כה)

ב' שומע רצה

עֲנוּתוֹ אֶצֶל גְּדוּלְתוֹ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת [סִמְךָ]
עוֹשֶׂה מִשְׁפֵּט לְעֲשׂוֹק וּמְחַזֵּק מִצִּיל מֶךָ

142 [מתעיל]] מתעול פ / פצמים] אולי כצמים פ (השווה 'אומנית' [ז] 134) 147 כנראה
חסרה מילה בטור 148 [סמך] פניך סמך פ

139 אל תטשם ואל תעזבם: על פי תה' כז, ט: אל תטשני ואל תעזבני ומל"א ח, נו: 'אל
יעזבנו ואל יטשנו'. לאורך ימים: על פי איכה ה, כ: 'תעזבנו לארך ימים'. 140–141 וקדש...
עם יי אלה: על פי יח' לו, כג: 'וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגוים'. ושם, כ: 'ויחללו את
שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו'. ומכל מוזעמים: לפי הטענה הנוצרית ששפלות
עם ישראל יותר מכל האומות מוכיחה את טעותו, ואז שם ה' מתחלל (וראה טענה קרובה
ברש"י, שם). 142 ואל... איתם: על פי יר' יד, כא: 'אל תפר בריתך אתנו'. [מתעיל]:
מרפא. פצמים: שברים, לפי תה' ס, ד (והשווה 'אומנית' [ז] 134): 'וצרי וחיתול תמצא
לפצמיך'. 143 כי עליך שעונים: על פי דה"ב יד, י: 'כי עליך נשענו' (והשווה 'אנא' [יח
8]. קידשו צומים: על פי יואל א, יד: 'קדשו צום'. 144 ראה... מאד: על פי שמ"א א, א,
יא: 'ראה תראה בעני אמתך' (ועוד) בשילוב מל"ב יד, כו: 'ראה ה' את עני ישראל מרה מאד'
(ועיין לעיל טור 102). בעיצומים: בעוצמה (וכן 'אתנה' [כד] 1: 'אתנה תוקף עיצומיך').
144–145: ואל תבזה... ובשועם אליך: על פי תה' כב, כה, והוא הפסוק המובא להלן.
רחומים: אהובים (לעיל טור 92 ובביאור). 146 ואל תסתיר פניך: תה' שם. מעמוסי ונשואי
מרחמים: ישראל, לפי יש' מו, ג: 'העמסים מני בטן הנשאים מני רחם'. 147 ככתוב וכו':
תה' כב, כה. 148 ענוותו אצל גדולתו: על פי בבלי, מגילה לא ע"א: 'כל מקום שאתה
מוצא גדולתו של הקב"ה אתה מוצא ענותנותו' (לפי 'דקדוקי סופרים' 'גדולתו' הוא נוסח כ"י
מינכן, ספריית המדינה הבווארית, Cod. Hebr. 95 וכן נוסח סידורי אשכנז במוצאי שבת; בשאר
המקורות 'גבורתו'). בכמה מקומות [סמך]: בתורה ובנביאים ובכתובים, בבלי, מגילה, שם.
149 עושה משפט לעשוק: תה' קמו, ז: 'עשה משפט לעשוקים'. ומחזק מציל מך: תה'
לה, י: 'מציל עני מחזק ממנו'.

150 עֲנֵי וְרַשׁ הַנִּפְגָּשִׁים הִיָּה לָהֶם לְמִסְמָךְ
עֲתִירְתֶּם שְׁעָה בְּשׁוֹפְכֶם לְפָנַיךְ שִׁיחַ מְסוּמָךְ

מְסוּמָךְ חִינּוּן מִיַּיְחָדֵי שְׁמֶךְ הַסֶּכֶת מֶלֶךְ הַכְּבוֹד
חֲפִיצֵי אֶהְבֶּתְךָ חֲטִיבָה אַחַת אוֹתָם לְלִבּוֹד
חוֹסֵן יְשׁוּעוֹת חֲכָמַת וְדַעַת הַעֲטָם לְזִבּוֹד
וּבְדַעַת וְרַעַד וּמוֹרָא תְּמִיד אוֹתְךָ נַעֲבֹד 155

ב' שאותך מודים

פְּרוּזֵי רֹאשׁ צוֹרֵר בְּמִטָּה עוֹזֵךְ נִקְבֵּת
פְּדִית בְּרוּעַ עֲמָךְ וְטִיבְעָךְ הַנִּקְבֵּת
פְּנִיךָ הָאֵר לָנוּ וּמִלְטִינוּ מִעוֹצֵב סִיקְבֵּתָה
פְּלִטְנוּ מִכַּף מְעוֹל וְחוּמֵץ לְרֹאשׁ הִרְכַּבְתָּה

157 חסרה מילה בטור

150 עני ורש הנפגשים: כנראה ר"ל שעם ישראל הם עניים ורשים. והוא בניגוד לפסוק 'עשיר ורש נפגשו' (מש' כב, ב). ואפשר שהטור על פי מש' כט, יג: 'רש ואיש תככים נפגשו', ו'איש תככים' הוא מסכן (השווה סידור רב סעדיה גאון, מהדורת י' דודון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תש"א, עמ' סח: 'עני ואביון רש ואיש תככים'). למסמך: למשען (השווה 'אני' [יט] 3: 'באין מסמך משען ומשעני'). 151 בשופכם לפניך שיח: על פי תה' קב, א: 'תפלה לעני כי יעטף... ישפוך שיחו'. שיח מסומך: כנראה הכוונה לתפילה, שהיא משען ומסמך. וכן במקבילה: 'אתנה' [כד] 29: 'סמך הישיש בחזון ויהב השליך למעודדו'. 152 מסומך חינון: החינון המסומך (עיין בשורה הקודמת). מייחדי שמך: של ישראל הקוראים קריאת שמע ועושים אותך 'אחד' (ועיין בטור הבא). הסכת: הקשב (דב' כז, ט). מלך הכבוד: תה' כד, ז. 153 חטיבה אחת אותם ללבוד: עשה אותם כחטיבה אחת, על פי בבלי, ברכות ו ע"א: 'אמר להם הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"'. ללבוד: לייחד אותם (לעשותם לבד, מילון בן-יהודה, עמ' 2605), השווה 'אתנה' [א] 158 ובביאור, שם. 154 חוסן ישועות חכמת ודעת: יש' לג, ו. העטם לזבוד: הלבישם כדי שייטלו את חלקם, או: הלבישם ותן להם את החוסן וכו' (והשווה 'אתנה' [א] 159; 'אומנית' [ז] 51 'זבדו באפד'). 155 ורעד ומורא: מתוך יראה ורעדה, על פי תה' ב, יא: 'עבדו וגו' ביראה וגילו ברעדה'. ונקט כאן 'ומורא' על פי לשון הברכה: 'שאותך לבדך ביראה נעבוד'. 156 פרוזי ראש צורה: כנראה הכוונה לפרעה ושריו בעת יציאת מצרים על פי חב' ג, יד: 'נקבת במטיו ראש פרוזו' (והפסוק נדרש לעניין קריעת ים סוף במכילתא, בשלח ג [עמ' 98] ועוד; והשווה 'אני הגבר' [יט] 34: 'פרונוי נכבדי'). 157 פדית בזרוע עמך: על פי תה' עז, טז: 'גאלת בזרוע עמך' (ועוד). וטיבעך הנקבת: ופרסמת את שמך בעולם, על פי תנחומא, שלח יד: 'להודיע טבעך בעולם' (והשווה 'אצרני' [ל] 27). הנקבת: פירשת ('אהובת' [כט] 37). 158 פניך האר לנו: על פי במ' ו, כה: 'יאר ה' פניו אליך'. ומלטנו מעוצב: השווה 'אידרתי' [ה] 110 'ומלטני מעוצבי'. סיקבתה: אשר פצעת (מן הארמית, 'ערוך' ערך 'סקב'), והכוונה לצרות הבאות על ישראל. 159 פלטנו... וחומץ: על פי תה' עא, ד: 'פלטני מיד רשע מכף מעול וחומץ'. וחומץ: וחומס. לראש הרכבתה: אשר שמת עלינו, על פי תה' סו, יב: 'הרכבת אנוש לראשנו'.

160 הִרְכַּבְתָּהּ זְמוּרוֹת וּנְטִישׁוֹת לְהַכְשִׁיר עֲסִים לְפָנֶיךָ לְחֳדוֹת
זְלוֹלָם כָּרְתוּ מוֹנִים וְשׁוֹרְשׁוֹ עָקְרוּ לְשִׁדּוֹת
זָכְרֵינוּ בְּרִצּוֹנְךָ וְלֹאֲשֶׁר הִדְיִמוּנוּ קָרֵב פְּקוּדוֹת
וְאֶקְוֶה וְאֶכְרַע וְאֶסְגֹּד בְּמַעוֹנְךָ הַטּוֹב לְהוֹדוֹת

ב' הטוב אלהינו ואלהי אבותינו ברכינו שים שלום

165 צְפוּנֵי לְהִרְחִיק מִלְּבִינֵנו אֶתְּךָ בְּדַמְעֵתֵינוּ תָּן
קְנִייתִי כְּלִיֹּת תְּסוּכֶם מִלְּהַשִּׁיאָם מְנוּוֹל וּפּוֹתָן
רַחֲמֶיךָ סִיבְרָנוּ וְרוֹב חֶסְדֶיךָ לְעִדֵּי־עַד נִמְתָּן
שְׁבוּר מוֹטוֹת עוֹלֵינוּ מִתַּחַת חֲתָן וְחוֹתָן
תְּנָה תְּקוּוֹתֵינוּ יי עוֹז לְעַמּוֹ יִתָּן

160 הרכבתה זמורות ונטישות: גידלת את ישראל כגפן פוריה. נטישות: ענפים (יש' יח, ה). עסים לפניך לחדות: כדי שיין הגפן ישמח, והכוונה — כדי שמעשיהם של ישראל יעלו לפניך לרצון, על פי שופ' ט, יג: 'תירושי המשמח אלהים ואנשים'. (ואולי יש לנקד 'לחדות'). 161 זלולם כרתת: האויבים כרתו את ענפי הגפן (ישראל), על פי יש' יח, ה (שם): 'זכרת הזלזלים... ואת הנטישות הסיר ה'תז' (והשווה 'אדון' [יב] 14; 'אקדם' [כא] 7). עקרו לשדות: עקרו והשליכו (מן הארמית, תרגום יונתן שמ' טו, ד: 'שדא בימא'). 162 זכרינו ברצונך: על פי תה' קו, ד: 'זכרני ה' ברצון עמך'. הדימונו: גרמו לנו להיות דוממים (על פי יר' ח, יד: 'הדמנו וישקנו מי ראש'). קרב פקודות: קרב את ענשם, על פי יח' ט, א: 'קרבו פקודות העיר'. 163: 'אסגוד במעונך: אשתחוה בבית המקדש לעתיד לבוא. ואפשר שרומז למנהג לכרוע בחתימת ברכת הודאה (בבלי, ברכות לד ע"ב), וכן בקרובת יודן הכהן באותו מקום: 'ואכרעה ואשתחוה בטוב להודות'. 164 צפוני להרחיק מלבינו: הרחק מעלינו את יצר הרע בזכות דמעתנו, על פי יואל ב, כ: 'את הצפוני ארחיק מעליכם', ונדרש בבבלי, סוכה נב ע"א: 'ואל קראו צפוני... זה יצר הרע'. אתה בדמעתינו תן: בזכות דמעתנו תן אתה (שירחק מעלינו יצר הרע), כנראה על פי בבלי, עבודה זרה ה ע"א: 'בשעה שאמר הקב"ה לישראל (דב' ה, כה) "מי יתן והיה לבבם זה להם [ליראה אתי]" היה להם לומר תן אתה'. 165 קניית... תסוכם: אתה יודע דרכי, על פי תה' קלט, יג: 'אתה קניית כליתי תסכני בבטן אמי'. מלהשיאם מנוול ופותן: עשה שלא יתפתו ליצר הרע, על פי בר' ג, יג: 'הנחש השיאני'. מנוול: יצר הרע, על פי בבלי, סוכה נב ע"ב: 'אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש'. ופותן: נחש פתן. 166 לעדיעד: לעולם, השווה לעיל, טור 17. נמתן: נמתין, נחכה. 167 שבור... עולינו: על פי וי' כו, יג: 'ואשבר מטת עלכם' (וועד). חתן וחותן: עשו וישמעאל (בר' כה, ט). 168 תנה תקוותינו: על פי איוב ו, ח: 'תקותי יתן אלוה'. יי עוז לעמו יתן: תה' כט, יא.

קול יְדִידְךָ שִׁבְחֶךָ לְסֵפֶר פֶּה מְלֵאָלוֹם יתן?
 קִירְבַּתְנוּ תַּחַת צֶל כְּנָפֶיךָ וְהִבָּאתָנוּ עַד הַלּוֹם 170
 קִיבוּעַ בְּרִכְתְּךָ תִּשְׁרָה עָלֵינוּ עַד לְעִילוֹם
 קָיִים מֵאֲמָרְךָ יי' בְּרַךְ עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם

ב' המברך

נשלם

170 מילה יתירה בטור, וכנראה יש להשמיט 'צל' או 'עד' (שופ' יח, ג)

169 יתן קול... לספר: עם ישראל יתן קולו ויספר שבחך. פה מלאלום: ולא ישתוק. 170
 והבאתנו עד הלום: על פי שמ"ב ז, יח: 'כי הבאתני עד הלום' (אך ראה בהערות לנוסח. 'תחת
 צל כנפי' אין במקרא, אבל יש 'תחת כנפיו' — רות ב, יב, ושכיח 'בצל כנפיך'). 171 קיבוע
 ברכתך: ברכתך הקבועה. עד לעילום: לעולם, על פי דה"ב לג, ז ('אשים את שמי לעילום').
 172 מאמרך: האמור בפסוק שבהמשך הטור. יי'... בשלום: סוף הפסוק שבטור 168.